YABANCILARIN YEREL SEÇİMLERDE OY KULLANMA HAKKI[*]

Yrd. Doç. Dr. Necla ÖZTÜRK[**]

Özet

Siyasî hakkın tanımı konusunda gerek milletlerarası hukukta, gerek iç hukukumuzda görüş birliği olmamakla beraber, kişilerin devlet yönetimi veya kuruluşuna doğrudan ya da dolaylı yollarla katılmasını sağlayan hakların siyasî hak olarak kabul edileceği hususunda tartışma bulunmamaktadır. Benzer şekilde, siyasî hakkın kapsamına hangi hakların girdiği hususu üzerinde de görüş birliği yoktur. Ancak, seçme ve seçilme hakkı ile kamu hizmetlerinde çalışma hakkının siyasî haklar olduğu üzerinde uzlaşma olduğu görülmektedir. Devletlerin yabancılara siyasî hak tanımaları konusunda bağlayıcı milletlerarası bir hukuk kuralı bulunmadığı gibi, siyasî hakların yabancılara tanınmaması da milletlerarası hukuka aykırılık teşkil etmez. Dolayısıyla, bazı ülkeler yabancılara hiçbir siyasî hak tanımazken, bazıları da belirli ölçülerde yabancılara bu hakları tanımaktadır. Bu kapsamda olmak üzere, bazı ülkelerin yabancılara yerel seçimlerde seçme hakkı; bazı ülkelerin hem seçme, hem seçilme hakkı; diğer bazı ülkelerin ise, hem genel, hem yerel seçimlerde seçme ve/veya seçilme hakkı tanıdığı görülmektedir. Yabancıya yerel seçimlerde oy kullanma hakkı tanıyan ülkelerin büyük çoğunluğu ise bu hakkın kullanılmasını belli koşulların gerçekleşmesine bağlamaktadır. Türk pozitif hukukunda yabancılara siyasî haklar tanınmamış olmakla birlikte, özellikle yabancı nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde taşıdığı önem nedeniyle, yabancılara yerel seçimlerde oy kullanma hakkı verilmesi olması gereken hukuk açısından tartışmaya açılabilir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı, siyasî hak, yerel seçim, seçme ve seçilme hakkı, karşılıklı işlem ilkesi.

---

[*] Bu makale 28 Mart 2013 tarihinde Koç Üniversitesi tarafından düzenlenen Milletlerarası Özel Hukukçular toplantısında sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

[**] Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı (ozturknecla@gmail.com; ozturknecla@akdeniz.edu.tr).

SUFFRAGE IN LOCAL ELECTIONS FOR FOREIGNERS

Abstract

There is no consensus regarding the definition of political rights both with respect to domestic and international law; there are no arguments the definition of political rights, which are those rights which grant individuals the power to participate directly or indirectly in the establishment or administration of the government. Similarly, there is no consensus regarding the scope of political right as well. However, there is unanimity regarding political rights which consist of suffrage and work in the public sector services. Even though there are no binding international rules dealing with the political rights of the foreigners, it is not a violation under international law that the States have to recognize the political rights of foreigners. As a result, some countries have no provision under statute for political rights of foreigners and some countries recognize these rights of foreigners with respect to certain conditions. For the same reason, some countries recognize the right of foreigners to vote in local elections; some countries do accept the right for aliens to vote or be elected; other countries accept both the general and local elections with respect to foreigners and the right of aliens to elect and be elected as well. In many countries the right to vote in local elections needs to be with respect to certain enforceable conditions. Under current regulations in Turkish law, although there are no political rights for foreigners, especially in areas where the foreign population is more dense, because of its importance, there needs to be analysis which is critical to study regarding the fact if foreigners should be allowed to vote under the ideal provision under the Rule of Law.

Keywords: Foreigners (aliens), political rights, local election, suffrage, reciprocity.

Giriş

Siyasî haklar geleneksel olarak vatandaşlık ile özdeşleştirildiğinden eski dönemlerden beri yabancılara yasaklanmış, kural olarak sadece vatandaşlara tanınmıştır. Bu nedenle uluslararası hukukta vatandaşlık özel bir role sahip olup; belli bir devletin ülkesindeki, siyasî haklara tam olarak sahip bireyi ifade etmektedir[1]. Aristo'ya göre vatandaş, *yargı ya da*

[1] Carmen TIBURCIO, *The Human Rights of Aliens under Intenational and Comperative Law*, The Hague, Boston, London 2001, s. 177-178.

yasama yetkisine katılma hakkı olan kişidir[2]. Siyasî haklar alanında vatandaş ve yabancı arasında var olan ayrım makul kabul edilmektedir. Dolayısıyla, yabancıya vatandaştan farklı bir muamele uygulanmasının keyfilik veya ayrımcılık olarak değerlendirilmemesi gerektiği savunulmaktadır[3]. Milletlerarası teamül hukukunda ve milletlerarası düzenlemelerde yabancılara siyasî hakların tanınması konusunda emredici bir düzenleme bulunmadığından, herhangi bir devletin yabancıya siyasî hak tanıması veya tanımamasının uluslararası hukuk bakımından herhangi bir yaptırımı da bulunmamaktadır.

Günümüzde kural olarak yabancının siyasî haklara sahip olamayacağı kabul edilmekle birlikte, bu kuralın geçmişte istisnaları olduğu gibi, bugün de bulunmaktadır. Özellikle, göçmen kabul ederek ülkesinin nüfusunu artırma amacında olan devletler yabancılara bazı koşullar altında seçme hakkı tanımışlardır.

Bu çalışmanın amacı, yabancılara siyasî hak tanınması konusunda ileri sürülen lehte ve aleyhte tüm görüşleri okuyucuya sunmak, yabancılara siyasî hak tanıyan ülkelerin hukukî düzenlemelerini ve yaklaşımlarını ortaya koymak ve nihayet Türkiye'de yabancı nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, yabancılara yerel seçimlerde seçme hakkının tanınmasının uygun olup olmadığı konusunu hukuken tartışmaya açmaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde öncelikle *siyasî hak* kavramı ve kapsamı üzerinde durulacak, siyasî hakların tarihçesinden ve milletlerarası düzenlemelerdeki hükümlerden bahsedilecektir. Daha sonra, yabancıların siyasî hakları konusunda benimsenen sistemler üzerinde durularak yabancıya siyasî hak tanınmasını savunan ve karşı çıkan görüşler, gerekçeleri ile ele alınacak, dünyanın çeşitli ülkelerindeki uygulamalar hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde, yabancıların siyasî hakları konusunda Türk hukukunun yaklaşımı tarihsel gelişim sürecini kapsayacak şekilde incelenecektir. Bu çerçevede olmak üzere, Anayasal ilkeler ve yasal düzenlemeler değerlendirilecektir. Son olarak, yabancılara seçme hakkı tanımayı düşünen ülkeler için izlenmesi muhtemel yöntemler ve karşılaşılacak sorunlar üzerinde açıklamalara ve önerilere yer verilecektir.

---

2 ARISTOTELES: *Politika,* B. 5, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 71.

3 TIBURCIO, s. 178.

I- Siyasî Hak

A- Tanım ve Kapsam

Gerek milletlerarası hukukta, gerek iç hukukta siyasî hakların üzerinde uzlaşmaya varılmış bir tanımı bulunmadığı gibi, söz konusu hakların kapsamı konusunda da genel kabul görmüş bir yaklaşım bulunmamaktadır. Bununla birlikte, siyasî hakkın, bireyin devlet yönetimine katılmasını sağlayan hak olduğu yapılan tanımların hepsinde ortak olan unsurdur[4]. Öte yandan, siyasî haklar ile ilgili tanım yapılırken genellikle *vatandaş* kavramının belirleyici bir role sahip olduğunu görmekteyiz. Örneğin, bazı tanımlarda, siyasî hakkın, *vatandaşların* devlet yönetimi veya kuruluşuna doğrudan ya da dolaylı yollarla katılması gücünü sağlayan haklar olduğu kabul edilmektedir[5]. Bu nedenle, siyasî hakların *vatandaşlık hakları* olarak nitelendirilmesi şaşırtıcı değildir[6]. Siyasî haklar, sadece devlet yönetimine katılım ile sınırlı olmayıp, hükümete yüklenen yetkileri kullanmak ve ülkenin ilişkilerini yürütecek kişileri atamak, kamu düzenini sağlamak ve kontrol etmek gibi hususları da içine almaktadır. Bu hususlar göz önünde tutulduğunda, siyasî hakları, devletin yapısında doğrudan etki yaratan haklar olarak kabul etmek de mümkündür[7].

Siyasî hakların kapsamı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. *Borchard*'un siyasî hak tanımı en dar kapsamlı tanım olup, sadece seçme ve seçilme hakkı ile sınırlandırılmış, askerlik hizmeti, jüri üyesi olma, hâkimlik, noterlik ve kamu avukatlığı gibi bazı kamu hizmetlerinde bulunma görevleri siyasî hak kapsamı dışında bırakılmıştır[8]. *Liszt*'e göre, siyasî hakkın kapsamına seçme-seçilme hakkı yanında dernek kurma hakkı, basın özgürlüğü ve ikamet özgürlüğü de dâhildir[9]. *Evans* ise, siyasî hakları devletin işleyişine ve siyasetine etkide bulunan haklar olarak tanımlarken, kapsamına düşünce ve ifade özgürlüğü ile toplantı yapma

---

4 Osman Fazıl BERKİ, *Türkiye'de Yabancılar Hukuku,* AÜHFD. C. 12, S. 1-2, 1955, s. 172.

5 Black's Law Dictionary, "*Political Rights",* B. 8, Thomsan West, USA 2004, s. 1349; Pars TUĞLACI, *Ekonomi ve Hukuk Terimleri Sözlüğü (İngilizce-Türkçe),* B. 4, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, s. 377.

6 Faruk EREM, *Siyasî Haklara Karşı İşlenen Suçlar*, AÜHFD, C. 8, S. 1-2, 1951, s. 75.

7 TIBURCIO, s. 177.

8 Edwin M. BORCHARD, *The Diplomatic Protection of Citizens Abroad, or the Law of International Claims,* Columbia University New York, 1914, s. 63: http://archive.org/stream/diplomaticprotec00borcrich#page/504/mode/2up

9 Franz von LISZT, *Völkerrecht*, B. 9, Berlin 1918, s. 193 (TIBURCIO, s. 184, dpn. 45'den naklen).

ve dernek kurma özgürlüğünü de dâhil etmiş bulunmaktadır[10]. *Tiburcio,* düşünmenin insanın doğasında var olan bir faaliyet olması nedeniyle düşünce ve ifade özgürlüğünün siyasî hak kapsamında değerlendirilemeyeceğine, bununla birlikte siyasî hak ile siyasî içerikli ifade özgürlüğü arasında açık ve kesin bir farklılık bulunduğuna işaret etmektedir. *Tiburcio*, siyasî hakların yabancılara tanınmayacağını ifade ederken, bu kategoriye hangi hakların dâhil edileceği konusunda yapılacak yorumun da dikkatli ve sınırlayıcı bir şekilde olması gerektiğini savunmaktadır. *Tiburcio'*ya göre, seçme ve seçilme hakkı ile kamu hizmetinde çalışma hakkını kapsayan siyasî haklar (*ius suffragii et honorum*) ilk ve en önemli insan haklarından biri olup, bu haklara sahip olan kişiler, ayrıca medenî haklara (*ius connubium ve the ius commercii*) da sahip bulunmaktadır [11].

Türk doktrininde de siyasî hakların kapsamı farklı yorumlanmaktadır. Bir görüşe göre, siyasî haklar dar yorumlanmalı ve sadece seçme ve seçilme hakkı ile devlet memuru olma hakkını kapsamalıdır[12]. Bir diğer görüş, bunlara ek olarak siyasî parti kurma, siyasî partilere üye olma ve askerlik hizmetinde bulunma hakkını da siyasî hak kapsamında görmekte, basın ve toplanma özgürlüğünü kapsam dışında bırakmaktadır[13]. Bir başka görüş ise, yabancının ülkesinde bulunduğu devletin veya uyruğunda bulunduğu devletin veya bir yabancı devletin toplum düzenini, kamu faaliyetlerini, milletlerarası alandaki tutumunu propaganda yolu ile eleştirmesini dahi siyasî hak kapsamında değerlendirmektedir[14].

B- Tarihsel Gelişim

Eski Çağda, din, iletişimin temeliydi ve bireyin yaşamının merkeziydi. Şehrin dinine katılmayan birey kanun kaçağı olarak ilan edilirdi. Roma Döneminde MÖ. IV. yüzyılda Roma fethedildiğinde, fethedilen halkın eşitlik ve Romalı olmak için yaptığı mücadele dine ve hukuka aykırı olması nedeniyle büyük bir dirençle karşılaşmıştır[15]. Yabancılar hiçbir

---

10 A. C. EVANS, *The Political Status of Aliens in International Law, Municipal Law and European Community Law,* International and Comperative Law, Vol. 30, 1981, s. 20 vd.

11 TIBURCIO, s. 177-178.

12 BERKİ, s. 172.

13 Yılmaz ALTUĞ, *Yabancıların Hukukî Durumu,* B. 3, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1968, s. 95.

14 Erdoğan GÖĞER, *Yabancılar Hukuku,* B. 2, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 50-51.

15 TIBURCIO, s. 179.

şekilde vatandaş olamazlardı; bu Roma Tanrılarına hakaret sayılırdı. Daha sonraları, zaman içinde Latinler bazı haklar kazanmaya başladılar[16] ve bu süreç onlara Roma vatandaşlığının verilmesiyle sonuçlandı. Nihayet, lejyonlar da konsül, komutan olabilir, forumda oy kullanabilir hale geldiler[17].

Yunanistan'da, üst sınıfta herhangi bir sorunla karşıladığında, bu sorunu çözecek tarafsız birini bulmak her zaman kolay olmuyordu, bu nedenle yasama meclisi üyelerinden bazılarının özellikle yabancılardan seçildiği bilinmektedir [18].

Birleşik Krallık'da, 1624 yılında, *Monmouth Election Davasında*, yabancının Parlamento üyesi olamayacağına karar verilmiştir. Bu yasak, 1698'de Avam Kamarası Kararı (*Resolution of the House of Commons)* ve 1700'de İskân Kanunu (*Act of Settlement)* ile teyit edilmiştir[19]. 1949 yılında Halkın Temsili Hakkında Kanunda *(Representation of the People Act),* tüm yabancıların parlamento seçimlerine katılma hakkı reddedilmiştir[20].

C- Milletlerarası Düzenlemeler

Pek az milletlerarası metin yabancılara siyasî hak tanınması ya da tanınmaması ile ilgili hükümler içermektedir. Siyasî hak ve siyasî faaliyet tanımını ve ayrımını yapmak güç olduğu için, kural olarak milletlerarası düzenlemelerde siyasî hakkın kapsamı seçme-seçilme hakkı ile kamu hizmetlerinden yararlanma hakkı ile sınırlı tutulmuştur[21]. Aşağıda bazı milletlerarası sözleşmelerde konunun nasıl düzenlendiği ele alınmıştır.

1- İnsan Hakları Evrensel Bildirisi[22]

---

16 Roma'da yaşayan yabancılar *Latini Vetres*, *Latini Coloniarii* ve *Latini Juniani* olarak üçe ayrılmışlardır. *Latini Veteresler* Roma ordusuna hizmet ederlerdi ve seçimlere katılma (*ius suffragii*), medenî haklardan yararlanma (*ius connubium*) ve hukukî işlem yapma (*jus commercium*) hakları bulunmaktaydı. Diğer Latin grupların ise siyasî hakları bulunmamaktaydı (ALTUĞ, s. 33).

17 TIBURCIO, s. 179.

18 TIBURCIO, s. 179.

19 EVANS, s. 29.

20 EVANS, s. 30. Ayrıca, Birleşik Krallıkta seçme hakkının tarihçesi ve gelişim için Heather LARDY, *Citizenship and the Right to Vote,* Oxford Journal of Legal Studies, Vol. 17, 1997, s. 77 vd.

21 TIBURCIO, s. 182.

22 http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf (Erişim tarihi: 01.02.2013).

Bildirinin 21. maddesinin birinci fıkrasına göre, *Herkes, doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığı ile ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir. Herkes ülkesinin kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir.* İlk bakışta, Bildiride *herkes* ibaresine yer verilmesi yabancı ile vatandaş arasında ayrım yapılmadığı izlenimi uyandırsa da, söz konusu hükümde *ülkesinin* ifadesine de yer verilmiş olduğu gözden kaçırılmamalı ve bunun ne anlama geldiği hususu açıklanmalıdır. *Ülkesinin* kavramının kapsamında yer almak için, o ülkenin vatandaşı olmak mı, yoksa o ülkede yaşıyor olmak mı gerekir konusu tartışılabilir. Benzer bir düzenleme Amerikan Bildirgesi'nde de yer almaktadır. Bildiride *kendi ülkesinin* ifadesi kullanılmıştır ve bu ifadenin vatandaşları işaret ettiği kabul edilmektedir[23]. Benzer şekilde İnsan Hakları Everensel Bildirisinde de hükmün amacı kişinin vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu ülkede kamu hizmetlerinden yararlanmasıdır.

2- Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi[24]

1789 yılında Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, siyasî haklar ve temel haklar arasındaki ayrımın sınırını çizmiştir. Söz konusu Bildiride, kanun önünde eşitlik (m. 6), özgürlük (m. 4), yargı hakkı (m. 7) gibi haklar tüm insanlara, vatandaş-yabancı ayrımı yapılmaksızın tanınmışken; yasa yapma sürecine katılma (m. 6), düşünce ve ifade özgürlüğü (m. 11), vergi ödeme ve vergiyi belirleme (m. 13-14) gibi haklar sadece vatandaşlara tanınmıştır[25].

3- Yabancıların Hukukî Durumuna Dair 1928 Havana Sözleşmesi[26] ve Milletlerarası Özel Hukuk Sözleşmesi-Bustamante Kodu[27]

20 Şubat 1928 tarihinde imzalanan ve kısaca Havana Sözleşmesi olarak bilinen Sözleşmeye Türkiye Cumhuriyeti taraf değildir. Sözleşmenin 7. maddesinde yabancıların siyasî faaliyetlerde bulunamayacağı, siyasî faaliyette bulunma hakkının sadece ülke vatandaşlarına

---

23 TIBURCIO, s. 187. (Bkz. Aşağıda III-A-1).

24 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi (Erişim tarihi: 10.03.2013).

25 TIBURCIO, s. 180.

26 Sözleşmenin İngilizce metni için bkz. http://www.jstor.org/stable/2213101?seq=2 (Erişim tarihi: 09.03.2013).

27 http://en.wikipedia.org/wiki/Bustamante_Code (Erişim tarihi: 09.03.2013).

tanındığı, yabancıların ulusal yasaları ihlal eden herhangi bir siyasî faaliyete karıştıkları takdirde sınır dışı etme gibi bazı cezaların uygulanabileceği belirtilmektedir.

Havana Sözleşmesi ile aynı tarihte imzalanan Milletlerarası Özel Hukuk Sözleşmesi-(Bustamante Kodu olarak da bilinir) de aynı yaklaşımı benimsemekte ve kural olarak, seçme-seçilme hakkı ve kamu hizmetinde çalışma gibi siyasî haklar konusunda yabancılarla vatandaşlar eşit kabul edilmemektedir[28].

4- İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesi (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi - *The European Convention for the Protection of Human Rigths and Fundemental Freedoms*)[29]

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 4 Kasım 1950 tarihinde İnsan Hakları Bildirisinde bulunan hakları güvence altına almak için Avrupa Konseyi üyelerinin üzerinde anlaştıkları metindir. Sözleşmenin 16. maddesine göre, *Sözleşmenin 10 (ifade özgürlüğü), 11 (toplantı ve dernek kurma özgürlüğü) ve 14. (ayrımcılık yasağı) maddelerinin hiçbir hükmü, sözleşmeci Taraflar'a yabancıların siyasal etkinliklerine kısıtlama getirmelerini yasakladığı anlamında değerlendirilemez.* Anılan madde ifade, toplantı ve dernek kurma özgürlüğünün siyasî haklar olarak nitelendirilemeyeceği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinden sonra pek çok ülke seçme hakkının genişletilmesi konusunda daha açık bir görüş sergilemeye başlamıştır[30].

5- Kişisel ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi[31]

16 Aralık 1966 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen, 23 Mart 1976 tarihi itibariyle yürürlüğe giren Sözleşmeye Türkiye Cumhuriyeti taraf değildir. Sözleşme bireylerin yaşam hakkı, din, ifade ve toplantı özgürlüğü, seçme ve adîl yargılanma hakları da dâhil olmak üzere medenî ve siyasî haklarını güvence altına almaktadır. Sözleşmenin 25. maddesine göre, *her vatandaş,* makul olmayan sınırlamalara tabi tutulmaksızın doğrudan veya seçilmiş temsilciler aracılığıyla kamu hizmetlerine katılma;

---

28 TIBURCIO, s. 189.

29 RG: 19.03.1954-8662.

30 Kees GROENENDİJK, *Local Voting Rights for Non-Nationals in Europe: What We Know and What We Need to Learn*, Migration Policy Institute, 2008, s. 6.

31 http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflisoz/bm1.html (Erişim tarihi: 10.03.2013). Mart 2012 itibariyle Sözleşmeye 167 devlet taraftır.

seçmenlerin iradelerini serbestçe ifade etmelerini güvence altına alan, gizli, genel ve eşit oya dayanan, belirli aralıklarla yapılan dürüst seçimlerde oy kullanma ve seçilme; genel eşitlik ilkesine uygun olarak ülkesinde kamu hizmetlerine girme hakkını haizdir[32]. Sözleşme, seçme hakkını uluslararası insan hakkı olarak kabul eden, temel insan hakkı sözleşmelerinden biridir. Sözleşmede açıkça düzenlenen diğer hakların aksine, seçme hakkının özellikle sadece vatandaşlara bahşedildiği kabul edilmektedir[33].

6- Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Hayatına Katılma Sözleşmesi (*Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level*)[34]

Sözleşme, yabancıların siyasî hakları ile doğrudan ilgili ilk ve tek Sözleşme olup, 5 Şubat 1992 tarihinde Strazburg'da Avrupa Konseyi'ne üye olan ve olmayan devletler için imzaya açılmış, yürürlüğe girebilmesi için en az 4 üye devletin onaylaması koşulunu getirmiştir. Anılan koşul, 1 Mayıs 1997 tarihinde gerçekleşmiş ve bu tarih itibariyle Sözleşme yürürlüğe girmiştir[35].

Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Sözleşme'nin amacı, insan haklarına ve temel özgürlüklere dayalı olarak ekonomik ve sosyal gelişimi sağlamak, üye devletlerarasında işbirliğini geliştirmek, yabancıların, yerel düzeyde vatandaşlarla aynı görevlere tabi

---

32 Sözleşme hükümlerinin analizi için bkz. Caroline CARTER, *The Righs to Vote for Non-Resident Citizens: Considered Through the Example of East Timor,* Texas International Law Journal, Vol. 46, 2011, s. 657 vd.

33 CARTER, s. 655. Ayrıca http://www.tilj.org/content/journal/46/num3/Carter655.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2012).

34 http://www.migm.gov.tr/AvrupaKonseyi/144.pdf (Erişim tarihi: 01.02.2013); Sözleşmenin İngilizce metni için bkz: http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=144&CL=ENG (Erişim Tarihi: 01.02.2013). Sözleşmenin açıklayıcı raporu için bkz. http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/html/144.htm (Erişim tarihi: 01.02.2013). Sözleşmenin resmî olmayan Türkçe çevirisi için bkz. İbrahim Güray YONTAR, *Avrupa Konseyi Kararlarında Yerleşik Yabancıların Yerel Düzeyde Seçme ve Seçilme Hakları*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2011, s. 155-160.

35 Sözleşme 01 Nisan 2013 tarihi itibariyle 8 ülke tarafından (Arnavutluk, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç, İtalya, İzlanda ve Norveç) onaylanmıştır. Finlandiya Sözleşmeyi herhangi bir çekince koymadan imzalayan tek ülkedir. Ayrıca Sözleşme, 5 ülke tarafından (Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Kıbrıs, Litvanya, Slovenya) imzalanmış ancak henüz onaylanmamıştır: http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=144&CM=&DF=&CL=ENG (Erişim tarihi: 01.04.2013).

tutulduğunu dikkate alarak aynı haklara sahip olmalarını ve yerel topluluğun yaşamına ve gelişimine etkin olarak katılmasını sağlamaktır[36].

Sözleşmenin 2. maddesinde *yerleşik yabancı* teriminin tanımı yapılmıştır. Buna göre *devletin vatandaşı olmayan ve o devlet sınırları içinde yasal olarak bulunan kişiye mukim yabancı (yerleşik yabancı) denir.* Sözleşmenin *Yerel Seçimlerde Oy Hakkı* başlığını taşıyan C Kısmında yer alan 6. maddesine göre, *Taraf devletler, her bir yerleşik yabancıya, yerel yönetim seçimlerinde, seçme ve seçilme hakkını, o ülke vatandaşlarına uygulanan yasal koşulları yerine getirmek ve seçimlerden önceki beş yıl zarfında ilgili Devlette yasal olarak ikameti itiyat şartı ile taahhüt eder*. Görüldüğü gibi, Sözleşme'ye göre, yerleşik yabancı olabilmek için herhangi bir süre koşulu bulunmamaktadır ve taraf devletler yerleşik yabancıya yerel seçimlerde seçme-seçilme hakkı tanımalıdır. Yerleşik yabancının bu hakkı kullanabilmesi için, o ülkede beş yıl boyunca yasal ve sürekli ikamet etmesi, o ülke vatandaşlarının seçme ve seçilme hakkını kullanabilmesi için gerekli koşulları sağlıyor olması yeterlidir. Başka bir anlatımla, yerleşik yabancı olabilmek için herhangi bir süre koşulu bulunmamasına rağmen, yerleşik yabancının yerel seçimlerde oy kullanabilmesi için beş yıllık süre koşulunu gerçekleştiriyor olması gerekmektedir.

II- Yabancılara Siyasî Hak Tanınması Konusundaki Sistemler Ve Görüşler

A- Yabancılara Siyasî Hak Tanınması Konusunda Benimsenen Sistemler

Yabancılara siyasî haklar tanınması, tanınacaksa hangi hakların tanınacağı konusunda farklı sistemlerin kabul edildiği görülmektedir. Bazı ülkeler yabancının hem yerel hem genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını tanırken, bazı ülkeler yabancının siyasî hakkını tamamen reddeder. Bu sistemleri en katısından en esnek olana göre şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Yabancıya hiç siyasî hak tanınmaması,
2. Sadece yerel seçimlerde seçme hakkı tanınması,
3. Yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanınması,

[36] Sözleşme hükümleri hakkında genel bilgi ve özellikle Sözleşmenin 5. maddesi uyarınca danışma kurulları oluşturulmasına ilişkin hükmün Türkiye'deki ilk ve tek uygulaması hakkında bkz. Necla ÖZTÜRK, *Avrupa Konseyi Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Hayatına Katılma Sözleşmesi Çerçevesinde Danışma Kurulları Oluşturulması: Alanya Yabancılar Meclisi,* Akdeniz İİBF Dergisi, C. 13, S. 25, Mart 2013, s.223-241.

4. Yabancıya hem yerel hem genel seçimlerde seçme hakkının tanınması,

5. Tüm yerleşik yabancılara hem yerel hem genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanınması[37].

B- Yabancılara Siyasî Hak Tanınması Konusunda Görüşler

Yabancılara siyasî hak tanınması konusundaki görüşlerin hemen hepsi, siyasî hakların tanınıp tanınmayacağı yönündeki tercihlerini, seçme hakkına ağırlık vererek yapmaktadır. Bu nedenle aşağıda yer alan açıklamalar seçme hakkı ile sınırlandırılmış, diğer siyasî haklar kapsam dışı bırakılmıştır.

1- Yabancılara Yerel Seçimlerde Seçme Hakkı Tanınmasını Savunan Görüş ve Gerekçeleri

Yabancılara seçme hak tanınmasını savunan görüşün hareket noktası; hiç kimsenin uzun süre siyasî karar almaktan mahrum bırakılamayacağı ve demokrasilerde siyasî kararlara katılmanın ya da siyasî karar almanın en etkili yolunun seçmen ya da aday olarak seçimlere katılmak olduğu yönündeki inançtır[38]. Bu görüş taraftarlarına göre, kural olarak yabancılara siyasî haklar tanınmalıdır. Bu kuralın istisnaları ancak şunlar olabilir: Yabancının ülkede ikamet etmemesi; aklî dengesinin yerinde olmaması, çok genç yaşta olması nedeniyle siyasî yorum yapmada ya da siyasî görüş bildirmede yetersiz olması, geçmişte kesinleşmiş bir suç işlemiş olması, bölgede çok kısa süre yaşadığı için bölgedeki siyasî konulara aşina olmaması[39]. Şüphesiz söz konusu istisnalardan birini ya da birkaçını taşıyan yabancılar siyasî haklardan yararlanamayacaklardır. Ancak, tüm yabancıları bu istisnalar kapsamında değerlendirmek mümkün değildir[40]. Ayrıca bu görüşe göre, yabancıların yaşadıkları bölgenin siyasetine aşina olabilmeleri için o bölgede belli bir süre ikamet etmeleri yeterli olup[41] *vatandaşlık* kriteri

---

37 David C. EARNEST, *Old Nations New Voters - Nationalism, Transnationalism and Democracy in the Era of Global Migration*, State University of New York Press, Albany 2008, s. 21.

38 Harald WALDRAUCH, *Electoral Rights for Foreign Nationals: A Comparative Overview of Regulations in 36 Countries*, European Centre for Social Welfare Policy and Research: Bhttps://digitalcollections.anu.edu.au/bitstream/1885/41780/3/waldrauch_paper.pdf. s. 3.

39 WALDRAUCH, s. 3.

40 Joseph S. CARENS, *Citizenship and Civil Society: What Rights for Residents*? in Randall Hansen and Patrick Weil, eds. Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the US and Europe: The Reinvention of Citizenship, Berghahn Books, Oxford 2002, s. 108.

41 WALDRAUCH, s. 3-4.

seçimle ilgili haklara kimin sahip olacağını belirlemede amaca uygun bir ölçüt olarak kabul edilemez. Zira, *bölgede ikamet* bu hakkın elde edilmesinde daha uygun bir kıstastır. Bu nedenle temel kural şu olabilir: Bir ülkede ne kadar uzun süre ikamet edersen, etik olarak o kadar hak iddia edebilirsin[42].

Yabancılara seçme hakkı verilmesini savunan görüşün temel dayanakları şunlardır[43]:

Özellikle yerel seçimlerde yabancılara seçme hakkı tanınması konusundaki dayanaklardan ilki yabancıların vatandaşlar ile aynı yükümlülükleri yerine getirmek zorunda olmalarıdır. Eşit yükümlülük eşit ayrıcalık ilkesi olarak anılan bu ilkeye göre, yabancı ile vatandaş aynı yükümlülükleri yerine getirmek durumunda ise aynı medenî ayrıcalıklara da sahip olmalıdırlar. Örneğin, yabancı askerlik yapmak zorundaysa[44] ya da vergi ödemekle yükümlü ise seçme hakkına da sahip olabilmelidir. Nitekim bu husus *temsil edilmeksizin vergi ödenmez* şeklinde ifade edilmektedir[45]. Düzenli olarak vergi ödeyen toplumun tüm üyeleri, hükümet organlarında kamu fonlarının nasıl harcanacağı, konulan kuralların ülkede yaşayanlar için nasıl bağlayıcı olacağı gibi konularda söz sahibi olmak veya temsil edilmek isterler[46].
Bu konuda ileri sürülen diğer dayanak, toplumda yabancılar yaşamaya ve nüfusları artmaya başladıkça onları karar verme sürecinden uzak tutmanın giderek güçleşeceği, bu nedenle vatandaş ile yabancı arasındaki ayrımın zamanla kaybolacağı ve devletlerin yabancı ile vatandaşa eşit davranmak zorunda kalacağı iddiasıdır[47].

---

42 CARENS, s. 108.

43 Bu görüş ve gerekçeleri konusunda ayrıntılı bilgi için Gerald M. ROSBERG, *General Constitutional Considerations* "*Aliens and Equal Protection: Why Not the Right fo Vote?",* Immigration and Nationality Law Review, Vol. 2, 1978-1979, s. 91 vd.

44 Amerika Birleşik Devletlerinde İç Savaş sırasında ordunun %25'i yabancılardan oluşmaktaydı. Savaştan sonra hem yabancılar hem Kuzeydeki zenciler kendilerine seçme hakkının tanınmasını istediler, çünkü savaşta aynen vatandaşlar gibi devlet için görev almışlardı (Virginia HARPER-HO, *Noncitizen Voting Rigths: The History, the Law and Current Prospects for Change,* Immigration and Nationality Law Review, Vol. 21, 2000, s. 501).

45 Ronald HAYDUK, *Democracy for All: Restoring Immigrant Voting Rights in the United States,* Routledge Taylor & Francis Group, New York 2006, s. 59; ROSBERG, s. 91 vd.

46 GROENENDIJK, s. 5.

47 GROENENDIJK, s. 5.

Bir diğer gerekçe, yabancılara oy hakkının bahşedilmesinin onların siyasete katılımını teşvik edeceği ve yaşadıkları toplumla bütünleşmelerini sağlayacağı yönündeki inançtır[48].

Yabancıların oy kullanması, demokrasi görüşünün bireyselleştirilmesi ile ilişkilendirilip, liberalizm ve demokrasinin bir gereği olarak kabul edilmekte ve bu husus yabancılara seçme hakkının tanınmasının temel dayanaklarından biri olarak ileri sürülmektedir[49]. *Yönetenler güçlerini yönetilenlerin rızasından alırlar* şeklinde ifade edilen demokratik ilkedeki *yönetilenler* in kapsamına yabancılar da dâhildir. Yöneten otoritenin, yönettiği halka söz hakkı vermesi, *demokrasi, hür iradenin insan hakkına dayanır* ilkesinin bir sonucu olarak kabul edilmektedir[50]. Yabancılara seçme hakkı tanınmaması, menfaatlerini koruyacak temsilcileri seçememeleri anlamına gelir ki, bu durum özellikle yabancıların yoğun olarak yaşadığı şehirlerde ciddi bir sorun oluşturur. Elbette ki tüm yabancılar –ülkeye yasa dışı yollardan girenler, geçici olarak gelenler gibi- seçme hakkına sahip olmamalıdır. Ancak, yerleşik yabancı statüsünde olan küçük gruplar seçme hakkına sahip olmalıdır ki, toplumun tamamının sesini duyurması mümkün olabilsin[51].

Yabancılara oy hakkı verilmesi, topluma, uzun süre ikamet izni olan yabancıların kalıcı oldukları mesajını verir; böylelikle toplumun yabancıyı benimsemesi sağlanır. Bu husus da yabancılara siyasî haklar tanınmasının temel dayanaklarından biri olarak kabul edilmektedir[52].

Yabancılara yerel seçimlerde seçme hakkı verilmesinin, onları telsik yolu ile vatandaşlık kazanma konusunda cesaretlendireceği de dayanak olarak ileri sürülen noktalardan biridir[53].

2- Yabancılara Yerel Seçimlerde Seçme Hakkı Tanınmasına Karşı Olan Görüş ve Gerekçeleri

Yabancılara seçme hakkı tanınmasına muhalif görüşün ana dayanaklarını ise şunlardır:

Yabancılara siyasî hak tanınması konusundaki en yaygın itiraz, yabancının vatandaşlığı kazandıktan sonra bu hakları kullanması gerektiği yönündedir[54]. Böyle bir dayanağın ileri

48 GROENENDIJK, s. 5.

49 WALDRAUCH, s. 3.

50 HAYDUK, s. 60; HARPER-HO, s. 500-501.

51 HAYDUK, s. 60 vd.; HARPER-HO, s. 501.

52 GROENENDIJK, s. 5.

53 GROENENDIJK, s. 5.

sürülmüş ve ayrıntılı olarak tartışılmış olması şaşırtıcıdır. Çünkü vatandaşlık kazanıldıktan sonra, artık yabancı bir bireyden söz edilmesi de mümkün olmayacak, yabancıya siyasî hakkın tanınıp tanınmaması tartışmasının önemi de kalmayacaktır. Her ne kadar tartışılmasını gereksiz bulsak da, bu dayanağa yöneltilen eleştirilere yer vermekte fayda bulunmaktadır. Nitekim konu ile ilgili eleştirilere göre, böyle bir dayanağın gerçekçi olarak ele alınabilmesi için, ilgili ülke vatandaşlığının kazanılması koşullarının incelemesi ve bu ülkenin vatandaşlığını kazanmanın kolay olup olmadığı hususunun öncelikle üzerinde durulması gerektiği savunulmaktadır[55]. Örneğin, yabancının vatandaşlığı kazanması için ne kadar süre ile ikamet etmesi gerektiği; ne kadar vatandaşlık başvuru harcı ödeneceği, vatandaşlık kazanma koşullarının neler olduğu, vatandaşlık kazanmak isteyen yabancının önceki vatandaşlığından çıkmak zorunda olup olmadığı gibi hususlar tartışılmalı, açıklığa kavuşturulmalıdır. Kaldı ki, ilgili ülkenin vatandaşlığının kazanılması koşullarını kolaylaştırılmış olması da her zaman yeterli olmayabilir. Özellikle, ilk kuşak göçmenlerin başka bir ülkenin vatandaşlığını kazanmama konusunda geçerli nedenlere sahip olabilecekleri de göz önüne alınmalıdır. Zira ilk kuşak göçmenler kendi ülkelerinin vatandaşlığını kaybederlerse ciddi şekilde kimlik kırılması yaşayabilirler. Bu nedenle, böyle bir dayanaktan hareketle yabancıları sürekli olarak siyasî karar alma noktasında dışlamak gerçekçi bir yaklaşım olarak kabul edilmemelidir[56].

Muhalif görüşün önemli dayanaklarından bir diğeri ise, yabancıya yerel seçimlerde oy hakkı bahşedildiği zaman, yabancının bununla yetinmeyerek genel seçimlerde de oy hakkı elde etmek isteyeceği yönündedir. Başka bir anlatımla, yabancılara yerel seçimlerde oy hakkı tanınması, genel seçimlerde oy hakkından mahrum bırakılmalarını zorlaştıracaktır. Dolayısıyla, yabancıya seçme hakkının hiç verilmemesinin uygun bir yaklaşım olacağı savunulmaktadır[57].

Yabancılara seçme hakkı tanınması konusundaki itirazlardan bir kısmı da potansiyel menfaat çatışması ve sadakat sorunsalından kaynaklanır. Bu görüşe göre, pek çok ülkede yabancılar yetkili makamın takdirine bağlı olarak ülkede ikamet edebilmektedirler. İkamet gibi hassas bir

---

54 HAYDUK, s. 72 vd.

55 WALDRAUCH, s. 3-4.

56 WALDRAUCH, s. 4.

57 GROENENDIJK, s. 6.

konuda geniş bir takdir yetkisine sahip olan hükümet, yabancı seçmenlerin ne yönde oy kullanması gerektiğini dikte ederek gerçekleri manipüle edebilir[58]. Ayrıca, yabancılar sadece yerel düzeyde seçme hakkına sahip olsalar bile, siyasal partiler, yabancıların yerel seçimlerde oylarını kazanabilmek için ulusal düzeyde kayırıcı politikalar geliştirebilirler, oy sahtekârlığı yapılabilirler. Ancak bu düşünce kolaylıkla göz ardı edilebilir. Zira yabancının oyunu satması veya manipüle edilmesi için vatandaşlardan daha farklı bir nedeni bulunmamaktadır. Bu ihtimal etik davranmayan yabancılar ya da dürüst olmayan siyasetçiler olduğu müddetçe hep olacaktır[59].

Yabancılara seçme hakkı tanınmaması gerektiğini savunan görüşün bu bağlamdaki dayanaklarından bir diğeri de, yabancıların yaşadıkları topluma yeterince bağlı olmadığı, ülkenin menfaatlerini koruyacakları konusunda sadakat yemini etmedikleri, bu nedenle onlara güvenilemeyeceği, kendi ülkelerine döndüklerinde hükümet politikalarının etkilerini önleyebilecekleri endişesidir[60]. Yabancıların seçme hakkına sahip olmak için yeterince sadık olmadıkları görüşü de doğası gereği kabul edilemez bir iddiadır. Çünkü yabancı, ülkeye karşı bir suç işlediği takdirde zaten her zaman sınır dışı edilebilir. Kaldı ki, o ülkenin vatandaşı olmak da ilgilinin ülkeye karşı suç işlemeyeceği anlamına gelmemektedir[61].

Bu konudaki bir diğer endişe, hangi yabancıların seçme hakkına sahip olacağına ilişkin net kıstaslar olmadan, bazı yabancıları oy hakkından mahrum bırakıp, bazılarını bırakmamanın, eşit koruma ilkesinin zedelenmesine yol açacağı hususudur. Ne var ki, böyle bir sorun, yabancıya seçme hakkı tanıyan ülkenin menfaatleri doğrultusunda, hangi kriterin esas alındığı belirtilerek ve seçmenin nitelikleri saptanarak kolaylıkla çözülebilir. Nitekim seçme hakkı uzun süreli veya sürekli ikamet edenlere tanındığı takdirde, büyük olasılıkla eşit koruma ilkesi ile ilgili endişeler de bertaraf edilecektir[62].

Yabancılara seçme hakkı verildiği takdirde tüm yabancıların aynı yönde oy kullanarak, siyasî çerçeveyi bozacak koalisyonlar oluşmasına neden olacağı, bu nedenle bu hakkın tanınmaması gerektiği muhalif görüşün dayandığı bir diğer gerekçedir. Ne var ki bu durum, yabancılara

---

58 HARPER-HO, s. 505.

59 ROSBERG, s. 102; HAYDUK, s. 81.

60 HARPER-HO, s. 508; HAYDUK, s. 77.

61 ROSBERG, s. 113.

62 HARPER-HO, s. 507.

seçme hakkı tanınmasını engelleyecek geçerli bir neden olarak gösterilemez. Zira yabancılar ulusal, etnik ve sosyo-ekonomik olarak çeşitlilik arz eder[63]. Ayrıca, yabancı oyların bir blok oluşturacağı konusunda uygulamada delil teşkil edecek bir örnek de bulunmamaktadır. Böyle bir delil olsaydı bile, bu nedenden dolayı yabancıya seçme hakkı tanınmaması hukuka aykırılık teşkil ederdi[64]. Kaldı ki, tüm yabancıların aynı yönde oy kullanacağı iddiası, sadece bir varsayımdan ibarettir. Gerçekten de, pek çok ülkede yabancı topluluklar farklı ülke vatandaşlıklarını taşımakta olup, ülkedeki siyasî partiler veya vatandaşlığını taşıdıkları ülkenin hükümetleri tarafından baskı görseler dahi aynı doğrultuda oy kullanmaları ihtimali çok düşüktür[65].

Yabancılara seçme hakkı tanınmaması yönündeki görüşün bir diğer gerekçesi de, yabancıların bu hakkı kullanmak için yeterli bilgiye sahip olmadığı iddiasıdır ki, bu her zaman gerçeği yansıtmamaktadır[66]. Yabancı belki dil sorunu nedeniyle seçim döneminde yapılan tartışmaları tam olarak anlamayabilir; ancak bu şekilde bir sınıflandırma fazlasıyla abartılıdır[67]. Yabancıların büyük bir çoğunluğu, belki ikamet ettikleri ülkenin dilini yeterince bilemeyebilirler, ancak kendi dilleri ile seçimleri takip edebilmeleri mümkündür.

Yabancılara seçme hakkı tanınması halinde, ülkenin yabancı saldırısına uğrayacağı yönündeki iddia da sıklıkla ifade edilen bir gerekçedir. Oysa bu bir genellemeden ibarettir ve gerçek her zaman böyle olmayabilir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinin Maryland eyaletinin bir şehri olan Takoma Park'da, herhangi bir koşul olmaksızın tüm yabancılar için seçme hakkı, yasa dışı göçmenleri de kapsayacak şekilde genişletmiş olmasına rağmen, yasa dışı göçmenler, oy kullanmak istememişlerdir; çünkü böylelikle yakalanacaklarını düşünmüşlerdir[68].

---

63 HARPER-HO, s. 509.

64 ROSBERG, s. 102.

65 HARPER-HO, s. 506.

66 ROSBERG, s. 104 vd.; HARPER-HO, s. 509-510; HAYDUK, s. 78.

67 ROSBERG, s. 106.

68 HARPER-HO, s. 510-511.

III- Bazı Ülkelerdeki Düzenlemeler

A- Başlıca Anglo-Amerikan Ülkeleri

1- Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletlerinde koloniler ve erken federal dönemde, yabancıların siyasî hakları (yerel, eyalet ve hatta genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı) nerdeyse tartışmasız kabul edilmişti. Zira oy kullanma hakkı sadece vatandaşlara değil, ikamet edenlere ve gayrimenkul sahiplerine de tanınmış bir haktı[69]. Amerikan Anayasası 1788 yılında kabul edildiğinde, hemen tüm eyaletler *oy kullanma hakkı için malvarlığına sahip olma* koşulunu aramaktaydı[70]. 1875 yılında yabancılara oy hakkı veren eyalet sayısı en üst düzeye ulaşmış, en az yirmi iki eyalette yabancılara oy hakkı tanınmıştır. 1928 yılında ise yabancıların oy hakkı ülkede resmî olarak sona ermiş, ilk kez bu seçimlerde hiçbir yabancı oy kullanamamıştır[71]. Ülkede, yabancılara siyasî hak tanınması konusundaki dalgalanmalarda, yabancılardan hoşlanmayan aşırı milliyetçi eğilimlerin artış göstermesinin yanı sıra demokrasi anlayışındaki değişiklikler de etkili olmuştur[72].

Günümüzde New York'ta[73] yabancılar, okul yönetim kurulu seçimlerinde oy kullanabilirler. Maryland'e bağlı pek çok şehirde[74] ve Chicago'da yerel seçimlerde yabancılar oy kullanabilirler[75].

---

69 HAYDUK, s. 15.ROSBERG, s. 81; Kirk Harold PORTER, *A History of Suffrage in the United States,* University of Chicago Press, Chicago 1918. http://archive.org/stream/historyofsuffrag00portrich#page/n7/mode/2up s. 133-134. Konu ile ilgili ayrıntılı bibliyografya için bkz. Jacob Katz COGAN, *The Look Within: Property, Capacity, and Suffrage in Nineteenth-Century America,* The Yale Law Journal, Vol. 107, 1977, s. 476, dpn. 19.

70 COGAN, s. 476 vd.

71 Rainer BAUBÖCK, *Expansive Citizenship-Voting beyond Territory and Membership*, Political Science and Politics, Vol. 38, S. 4, 2005, s. 684, HARPER-HO, s. 479-488; ROSBERG, s. 87.

72 HARPER-HO, s. 479. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletlerinde yabancıların siyasî haklarının tarihi gelişimi için ROSBERG**,** s. 80 vd.; HARPER-HO, s. 479-489; COGAN, s. 473 vd.

73 New York'ta, ülkede yasadışı olarak bulunan ebeveynler, ikametle veya vatandaşlıkla ilgili sorular sorulmaksızın okul seçimlerine katılabilmektedirler. Çünkü seçme hakkı bulunanların Amerika Birleşik Devletlerine sadakat yükümlülüğü gibi bazı vaatlerde bulundukları ve aralarında kurulmuş bir bağ olduğu inancı yaygındır ve pek çok aydın, kalıcı olarak ikamet eden yabancıların ayrıcalıklarının genişletilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir (HARPER-HO, s. 511-512; HAYDUK, s. 101 vd).

74 Takoma Park'ta ikamet şartlarını yerine getiren-ve orada ikamet eden- tüm yabancılara oy hakkı tanınmıştır. HARPER-HO, s. 489, 511; HAYDUK, s. 89 vd.

Amerikan Bildirgesi'nin 20. maddesine göre, *fiil ehliyetine sahip herkes, doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla kendi ülkesinde, gizli, periyodik ve özgür genel seçimlere katılma hakkına sahiptir*. Bu Bildiri seçme ve seçilme hakkını sadece vatandaşlara tanımaktadır. Bildirinin bu maddesinde her ne kadar *herkes* ifadesi kullanılmışsa da, bu ifade sadece vatandaşları kapsamaktadır. Zira herkes ifadesi *kendi ülkelerinin hükümeti* ile devam etmektedir ki, bu da vatandaşları işaret etmektedir[76]. Amerikan Bildirgesinin bu hükmüne rağmen, Amerikan Anayasa Mahkemesinin 1974 yılında verdiği karar oldukça ilginçtir. Söz konusu kararda oy kullanma hakkı anayasal bir hak olarak değil, temel insan hakkı olarak kabul edilmiştir. Karara göre *vatandaşlık tek başına oy kullanma hakkını vermediği gibi, oy kullanmak için de gerekli bir koşul değildir*[77]. Böylece oy kullanma hakkının sadece vatandaşlara değil yabancılara da tanınabileceği kabul edilmiştir.

2- Kanada

Kanada'da yerleşik yabancılar genel seçimlerde oy kullanamazlar; ancak, birkaç eyalette yerleşik yabancılara yerel seçimlerde seçme hakkı tanınmıştır. Örneğin, İngiliz vatandaşları Nova Scotia ve Saskatchewan eyaletlerinde, eyalet seçimlerinde oy kullanabilirler. Kanada Anayasası genel seçimlerde sadece vatandaşların seçme hakkını haiz olduğunu açıkça vurgulamıştır[78].

B- Bazı Avrupa ve Avrupa Birliği (AB) Ülkeleri

1- Genel Bilgi

1970'lerden sonra, hem AB üyesi, hem üçüncü ülke vatandaşlarına yerel seçimlerde oy kullanma hakkı verilmesi konusu Avrupa siyasî gündeminde tartışılmaya başlanmıştır. Birbiriyle bağlantılı dört farklı neden bu siyasî tartışmayı harekete geçirmiştir. Bunlardan ilki, AB dışındaki ülkelerden gelen (üçüncü ülke vatandaşı) ve yaşadığı ülkenin vatandaşlığını kazanmamış çok sayıda göçmenin AB üyesi ülkelerde uzun süredir yaşıyor olmasıdır. İkincisi, AB üyesi ülkelerin, başka bir üye devlette yaşayan Avrupa vatandaşına oy hakkı

---

75 California, Los Angeles, New York City, Texas, Florida'daki düzenlemeler hakkında geniş bilgi için bkz. HARPER-HO, s. 520 vd.; Ronald HAYDUK, *Democracy for All: Restoring Immigrant Voting Rights in the US, New Political Science*, (Voting Rights in the US). Vol. 26, 2004, s. 499.

76 TIBURCIO, s. 187.

77 HARPER-HO, s. 493.

78 BAUBÖCK, s. 684; EARNEST, s. 29.

vermesinin AB'ye olumlu katkı yapacağı görüşüdür. Üçüncü olarak, AB ülkeleri, yerel düzeyde karar verme mekanizmasında, yabancı etnik azınlığı -ister üçüncü ülke vatandaşı ister vatansız olsun- görmek istemektedir. Son olarak, Birleşik Krallık ve Portekiz gibi bazı AB üyesi ülke hükümetlerinin kendi eski kolonilerinin göçmenlerine siyasî haklar da dâhil olmak üzere ayrıcalıklı bir statü sağlamak istemeleridir[79]. Bütün bu nedenler AB üyesi devletlerde yabancılara seçme hakkı tanınması konusunun tartışmaya başlamasını tetiklemiştir.

1992'de imzalanan ve Maastricht Anlaşması olarak bilinen Avrupa Birliği (AB) Anlaşması[80] Birlik üyesi devlet vatandaşının diğer Avrupa Birliği üyesi ülkelerde kamu hayatına katılımını kabul etmiştir. Anlaşma, ayrıca, yerel düzeyde yabancıları temsil etmek için organizasyonlar kurulması konusunda Anlaşmanın tarafı olan ülkeleri teşvik etmektedir. Anlaşmanın 8. maddesinin b-1 bendi ise, belli bir Avrupa Birliği ülkesinde beş yıldan fazla ikamet eden yabancıya yerel düzeyde seçme ve seçilme hakkı tanımaktadır[81]. Anlaşmanın bu hükmü Fransız Anayasasına aykırı olması sebebiyle Anayasa Konseyi (*Conseil Constitutionnel)* tarafından ele alınmış ve sonuçta Fransız Anayasasının değişmesine neden olmuştur[82]. Anlaşmanın getirdiği *Avrupa Vatandaşlığı*[83] kavramı sayesinde, AB üyesi ülke vatandaşları Fransa'da hem yerel seçimlerde hem 1994 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy kullanma hakkına kavuşmuşlardır[84].

AB ülkelerinin bazıları, üçüncü ülke vatandaşlarına seçme hakkı tanımaz. Bu ülkeler; Avusturya, Bulgaristan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Fransa[85], Almanya[86], Yunanistan, İtalya,

---

79 GROENENDIJK, s. 3.

80 http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html (Erişim tarihi: 05.01.2013).

81 TIBURCIO, s. 180; EARNEST, s. 28.

82 TIBURCIO, s. 180.

83 Kavramın tarihsel süreçteki gelişimi konusunda geniş bilgi için bkz. A. C. EVANS, *European Citizenship* (European Citizenship), The Modern Law Review, Vol. 45, 1982, s.498 vd.

84 TIBURCIO, s. 180.

85 Fransa'da Avrupa Birliği üyesi olmayan ülke vatandaşlarının belli koşul ve kısıtlamalarla yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkına sahip olmasına olanak sağlayan bir yasa tasarısı kabul edilmiş, ancak Meclis'te henüz onaylanmamıştır. Konunun yorumu ve Anayasal düzenlemenin analizi için bkz. Uğur HÜKÜM, *Yabancıya Oy Hakkı*, 2011, http://haber.sol.org.tr/yazarlar/ugur-hukum/yabanciya-oy-hakki-49232 (Erişim tarihi: 07.03.2013).

86 Almanya Federal Anayasa Mahkemesinin 1990'lı yıllarında başında verdiği uzun süre ikamet eden yabancıların seçme hakkına ilişkin kararın analizi için bkz. Seyla BENHABİB, *The Rights of Others. Aliens,*

Latvia, Malta, Polonya ve Romanya'dır. Ancak, Çek Cumhuriyeti, İtalya ve Malta'nın kendi Anayasaları yabancıların oy hakkını tanımakla birlikte ihtiyaç duyulan mevzuat değişikliği ya da milletlerarası sözleşme kabul edilmediği için, üçüncü ülke vatandaşları bu üç ülkede henüz yerel seçimlerde oy kullanamamaktadır[87].

Bazı Avrupa ülkeleri belli koşulları yerine getiren üçüncü ülke vatandaşlarına yerel seçimlerde seçme hakkı tanımaktadır. Bu ülkeler Belçika[88], Danimarka, Estonya, Finlandiya[89], Macaristan, İrlanda, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda[90], Norveç, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İsveç, İsviçre'de yedi kanton ve Birleşik Krallıktır. Bu ülkelerden bazıları ise, hem AB ülkesi, hem üçüncü ülke vatandaşlarına gerek yerel gerek genel seçimlerde seçme hakkı tanımaktadır. Bu ülkeler; Danimarka, Macaristan, Norveç, Portekiz, Slovakya, İsveç, İsviçre'deki yedi kanton ve Birleşik Krallık'tır. Ancak, bu ülkelerden bazıları üçüncü ülke vatandaşlarına belediye seçimlerinde seçilme hakkı (aday olma hakkı) vermez. Bu ülkeler; Belçika, Estonya, Macaristan, Lüksemburg ve Slovenya'dır.

2- Yabancılara Yerel Seçimlerde Seçme Hakkı Tanınmasının Koşulları

Yabancılara yerel seçimlerde seçme hakkı tanıyan bazı Avrupa ve AB ülkeleri bu hakkı belli koşullara tabi tutmaktadırlar. Bunlar, ikamet süresi, kayıt veya başvuru, özel bir ikamet türü ya da karşılıklılık olabilmektedir.

a- İkamet Süresi

İkamet süresi genellikle üç[91] ilâ beş yıl[92] arasında değişkenlik gösterir. Finlandiya'da üçüncü ülke vatandaşları için dört yıl, Nordik (İsveç, Norveç, İzlanda) vatandaşları için ise iki yıllık

---

Residents and Citizens, Conference on 'Migrants, Nations and Citizenship', Crassh 2004, s. 17 vd.; David C. EARNEST, *Political Incorporation and Historical Institutionalism: A Comparison of the Netherlands, Germany and Belqium* (Political Incorporation) http://ww2.odu.edu/~dearnest/pdfs/Earnest_ISA_2005_Final.PDF, s. 16 vd. Ayrıca Almanya'da yerleşik yabancıların yerel düzeyde seçme ve seçilme hakları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. YONTAR, s. 70-95.

87 GROENENDIJK, s. 4.

88 Ayrıntılı bilgi için: EARNEST, *Political Incorporation,* s. 23 vd.

89 Finlandiya'da yerleşik yabancıların yerel düzeyde seçme ve seçilme hakları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. YONTAR, s. 95-102.

90 Ayrıntılı bilgi için: EARNEST, *Political Incorporation*, s. 12 vd.

91 Danimarka, Estonya, Norveç, Portekiz ve İsveç gibi ülkelerde.

92 Belçika, Lüksemburg ve Hollanda gibi ülkelerde.

ikamet süresi öngörülmüştür. Ayrıca, İsviçre Kantonlarının altısında çeşitli ikamet süreleri öngörülmüştür: Appenzell, Fribourg ve Neuchatel'de beş yıl; Cenova'da sekiz yıl; Jura ve Vaud Kantonlarında ise bu süre on yıldır. Birleşik Krallıkta ise ikamet koşulu bulunmamaktadır. 1990'larda Hollanda ikamet koşulunu biraz zorlaştırmış, kesintisiz beş yıl yasal ikamet koşulunu kabul etmiştir. Bu yeni koşul bazı belediyelerde ciddi sorunlara neden olmuş; çünkü göçmen servisinden gelen bilgilerin tamamlanmadığı veya geçersiz olduğu kanıtlanmıştır. Bu nedenle göçmenler, sivil toplum örgütleri ve parlamenterler, hükümetin hukuka aykırı olarak yabancıları seçimlerin dışında bıraktığı gerekçesiyle itiraz etmişlerdir[93].

b- Kayıt veya Başvuru

Bazı ülkeler yabancıların oy kullanması için yerel makamlara kayıt yaptırması koşulunu kabul etmektedirler. İrlanda ve Birleşik Krallık'da basit bir kayıt yeterli iken, Belçika'da, yabancıların kayıt için bir başvuru dosyası ve Belçika Anayasası ile Kanunlarına saygı gösterileceği vaadini içeren bir beyanı imzalamaları talep edilir. 2006'da, Walloon bölgesinde potansiyel oy kullanacak yabancı oranının %28'i, Flemish bölgesinde % 16'sı, Brüksel bölgesinde % 14'ü kayıt yaptırmıştır[94].

c- İkamet Türü

Estonya, Macaristan, Litvanya, Slovakya ve Slovenya gibi ülkeler seçme hakkını sadece sürekli ikamet izni ya da uzun süreli ikamet izni sahibi üçüncü ülke vatandaşlarına bahşederler. Bu koşul, oy kullanabilecek üçüncü ülke vatandaşlarının sayısıyla kesin biçimde sınırlandırılabilir. Zira bu ülkelerde ulusal hükümetler ihtiyaç duyulan statüyü nadiren veya sadece özel nitelikteki göçmenlere (aynı soydan gelenler gibi) bahşeder[95].

d- Karşılıklılık

Çek Cumhuriyeti, Malta, Portekiz ve İspanya karşılıklılık koşulunu aramaktadır. Uygulamada bu koşul geniş kapsamlı sınırlama veya *de facto* (bilfiil) seçme hakkının yok olması ile sonuçlanır. Çünkü Çek Cumhuriyeti ve Malta'nın konu ile ilgili herhangi üçüncü bir ülke ile anlaşması bulunmamaktadır. İspanya'nın Norveç ile yürürlükte bir anlaşması bulunduğundan Norveç vatandaşları İspanya'da seçme hakkına sahiptir. 2006'da İspanya hükümeti, Güney Amerika'daki beş ülke ile seçme hakkı konusunda anlaşma yapma niyetini açıklamış, ancak

93 GROENENDIJK, s. 4.

94 GROENENDIJK, s. 5.

95 GROENENDIJK, s. 5.

bu anlaşmalar henüz yürürlüğe girmemiştir. Portekiz AB dışından pek çok ülke ile bu konuda anlaşmalar yapmış ve bunlara son on yıl içinde on ülke daha eklenmiştir[96]. Portekiz, ayrıca karşılıklılık konusunda farklı kurallar uygulamakta, resmî dili Portekizce olan ülkeler ile karşılıklılık anlaşmaları yapmaktadır. Böylelikle, bu ülke vatandaşları, iki yıl (üç yıl yerine) ikamet ettikten sonra yerel seçimlerde oy kullanabilir; üç yıl (beş yıl yerine) ikamet ettikten sonra ise aday olabilirler. Günümüzde Brezilya ve Cape Verde (Yeşil Burun Adaları) vatandaşları Portekiz'de bu kurallar çerçevesinde seçme ve seçilme hakkını haizdirler[97].

C- İskandinav Ülkeleri

İskandinav ülkeleri arasında 1954 yılında Danimarka, İsveç ve Norveç tarafından *Nordik Pasaport Birliği* olarak adlandırılan bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma gereğince Nordik ülke vatandaşlarının pasaport göstermeden bu ülkeler arasında serbestçe seyahat edebilmesi ve çalışması sağlanmıştır. 1965 yılında Finlandiya ve İzlanda bu anlaşmaya katılmış, 1972 yılında da Finlandiya, Nordik ülke vatandaşlarının seçme hakkına sahip olması konusunu gündeme getirmiştir. Bundan üç yıl sonra da Danimarka ve İsveç'te resmî makamlar, ikamet eden yabancılara yerel seçimlerde oy kullanma hakkı tanınması konusunu tartışmaya açmışlardır. Nordik Birliği, konu hakkında bilgilendirici bir belge yayımlamıştır. 1977 yılında Nordik Konseyi konu ile ilgili görüş birliği sağlamış ve Nordik ülke vatandaşlarının bir başka Nordik ülkesinde seçme hakkına sahip olabilmesi konusunda mutabakata varılmıştır. İlginç olan şudur ki, bu ülkeler resmî bir anlaşma imzalamamış olmalarına rağmen imzalanan bu mutabakat metni etkili olmuş ve ülkeler bu doğrultuda düzenlemeler yapmaya başlamışlardır[98].

1. İsveç

1950'li yılların ortalarına kadar İsveç'te yaşayan yabancıların ülkede herhangi bir politik faaliyette bulunması yasaklanmıştır. Daha sonra vatandaşlık ve yabancılara siyasî hakların tanınması pek çok Avrupa ülkesinde tartışılmaya başlanmış ve 1975 yılında radikal bir değişiklik yaşanmıştır. İlk kez, İsveç üç yıl ikamet etme koşulu ile yerel seçimlerde yabancıya seçme hakkı tanımış, böylelikle yabancılara bu hakkı tanıyan ilk Batı Avrupa ülkesi olmuştur.

---

96 GROENENDIJK, s. 5.

97 WALDRAUCH, s. 23.

98 GROENENDIJK, s. 8; EARNEST, s. 29; T. HAMMAR, *Citizenship: Membership of a Nation and of a State,* International Migration, Vol. 24, 2009, s. 735-748. http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2435.1986.tb01006.x/pdf. s. 743.

Bu durum göç politikası tarihinde önemli bir adım olarak kayıtlara geçmiştir. Bu reformu yapan İsveç parlamentosu, seçme ve seçilme hakkının sadece ülke vatandaşlarına tanınabileceği yönündeki geleneği de yıkmıştır[99].

2. Norveç ve Danimarka

Norveç, 1978 yılında Nordik vatandaşlarına, 1982 yılında da tüm yerleşik yabancılara yerel seçimlerde seçme hakkını tanımıştır[100].

Danimarka 1981 yılında ikamet eden tüm yabancıların yerel seçimlerde oy kullanma hakkını kabul etmiştir[101].

Görüldüğü gibi, başlangıçta sadece Nordik vatandaşlarının seçme hakkı düzenlenmek istenirken, zamanla bu hak diğer ülke vatandaşlarına da sirayet ettirilmiştir. Ayrıca, Nordik deneyimi şunu kanıtlamaktadır ki, seçme hakkının tanınması için her zaman bağlayıcı kurallara ihtiyaç yoktur; nitekim 1977 yılında yapılan ve herhangi bir resmî niteliği bulunmayan mutabakat metni dahi sorunun çözümünde yeterli olmuştur[102].

D- Diğer Bazı Ülkeler

Yabancılara seçme hakkının tanınması ile ilgili yaklaşımlar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bazı ülkeler, örneğin, Hindistan, İsrail[103], Monako, Tayland, Küba, seçme hakkını sadece kendi vatandaşlarına bahşetmektedirler. Bunun yanı sıra dört ülke, genel seçimler de dahil olmak üzere, yabancı-vatandaş arasında ayrım yapmamaktadır. Bunlar, Yeni Zelanda, Malavi, Uruguay ve Şili'dir[104]. Yeni Zelanda, altı ay ikamet etme koşulu ile yerel seçimlerde, bir yıl ikamet etme koşulu ile genel seçimlerde seçme hakkı tanırken; Malavi, yedi yıl ikâmet; Uruguay, on beş yıl ikâmet; Şili, beş yıl ikamet etme koşulu ile yabacılara

---

99 R. Ko-Chih TUNG, *Voting Rights for Aliens Residents-Who Wants It?,* International Migration Review, Vol. 19, 1985, s. 452; HAMMAR, s. 735.

100 GROENENDIJK, s. 9; EARNEST, s. 29.

101 GROENENDIJK, s. 8; EARNEST, s. 29.

102 GROENENDIJK, s. 9.

103 İsrail'de *Dönüş Kanunu*na göre kayıt yaptıran fakat İsrail vatandaşlığını kazanamamış yabancılar yerel seçimlerde oy kullanabilirler: BAUBÖCK, s. 684.

104 EARNEST, s. 32.

seçme hakkı tanımaktadır[105]. Yeni Zelanda'nın durumu iki bakımdan ilginçtir. Bunlardan ilki süre bakımındandır; ülke, diğer ülkelere göre çok kısa ikamet koşulu öngörmektedir. Yeni Zelanda'daki bu gelişim 1970'li yılların ortalarında, İskandinav ülkelerinin ve Hollanda'nın yerleşik yabancıya seçme hakkını ilk kez önermesiyle başlamıştır. İkincisi, koloni tarihi ile yabancının seçme hakkı arasında ilişki olduğu hipotezidir. Tarihsel olarak koloni bağlantısı olan ülkeler, birbirlerinin vatandaşları yararına pozitif ayrımcılık yapabilmektedirler ve Yeni Zelanda bunun iyi bir örneğidir[106].

Farklı ülke uygulamalarını bu şekilde özetledikten sonra, şu hususu da belirtmekte fayda bulunmaktadır ki, ülkelerin hemen hepsinde, Cumhurbaşkanı, başbakan, bakan, milletvekili olarak seçilme hakkının sadece vatandaşlara tanınmış olması, yerleşik bir uygulama haline gelmiş olup, bu konuda farklı yaklaşımlara pek rastlanmamaktadır. Amerika, Arjantin, Avustralya, Brezilya, Kanada, Honduras, Hindistan, İsrail, Ürdün, Liberya, Meksika Anayasaları gibi pek çok ülke Anayasası sadece vatandaşların bu görevlere seçilebileceğini düzenlemektedir[107].

IV- Türk Hukukunda Yabancıların Siyasî Hakları

A- Tarihçe

1- Osmanlı Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu mutlak monarşi ile yönetildiği için, padişah hiyerarşik Osmanlı sisteminde en üst konumdaydı. Osmanlı toplumu, Müslüman ve gayrimüslim[108] olmak üzere iki ana sınıftan oluşmaktaydı. Bireylerin toplumdaki statüsünü belirleyen temel faktör ise

---

105 BAUBÖCK, s. 684-685; EARNEST, s. 32.

106 EARNEST, s. 32-33.

107 Bu ülkelerin pek çoğunun Anayasal düzenlemeleri için: TIBURCIO, s. 190, dpn 65 vd.

108 Gayrimüslimler, din ve inançlarına göre *ehl-i kitap* ve *ehl-i kitap olmayanlar* biçiminde sınıflandırılabilir. Kendilerine semavi bir kitap gönderilmiş bir dine mensup olanlara –Yahudi, Hıristiyan gibi- ehl-i kitap, bu grubun dışındakiler ise ehl-i kitap olmayan olarak adlandırılırdı. Gayrimüslimler, Müslümanlarla ilişkileri bakımından da *ehl-i harb* ve *ehl-i ahd* olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Ehl-i harb, Müslümanlarla savaş halinde olan gayrimüslimlerdir. Ehl-i ahd ise, Müslümanlarla anlaşma yapmış olan gayrimüslimlerdir. Bunlar İslam hukukunda *zımnîler*, *muahedler* ve *müsteminler* olmak üzere kendi içlerinde sınıflandırılmışlardır. Zımnîler, bir İslam devletinin himayesi altında yaşamayı kabul eden ve sürekli olarak onun topraklarında oturanlardır. Muahedler, kendileriyle barış yapılmış olanlardır. Müsteminler ise ticaret, resmî görev ya da başka bir amaç için İslam ülkesine gelen ve kendilerine bir yıldan az olmak üzere geçici oturma izni verilen yabancılardır: Bilal ERYILMAZ, *Osmanlı Devletin'de Millet Sistemi,* Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 14.

dindi[109]. Bir İslam ülkesinde sürekli olarak yaşayan kişi ister Müslüman, ister zımnî olsun o ülkenin tebaasıdır. Ancak gayrimüslimler, İslam devletinin himayesinde oldukları için, bir tür misafirlik statüsüne sahiptiler. Müslümanlar mecburi askerilik hizmetine tabi tutulurken, gayrimüslimlerin böyle bir zorunluluğu bulunmamaktaydı. İslam hukukçuları, zımnîlerin kamu hizmetlerinde çalıştırılmalarında bir sakınca görmemiştir. Devlet başkanlığı ve ordu komutanlığı gibi en yüksek derecedeki siyasî görevler hariç, gayrimüslimler her türlü idarî göreve tayin edilebilir ve kendilerine Müslüman memurların maaşlarına eşdeğer ücret ödenirdi. Bakan olarak atanmaları dahi mümkündü[110].

3 Kasım 1839'da okunan Tanzimat Fermanı[111] ile kabul edilen eşitlik ilkesi gereğince zımnîler adliye, eğitim, belediye ve maliye'de de görev almışlardır[112].

18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanının[113] getirdiği düzenleme ile Müslümanlarla gayrimüslimler, hukukun birçok alanında eşit hale getirilmiş, böylelikle, İslam milletinin hâkimiyeti ilkesi yıkılmıştır. Islahat Fermanın en önemli noktalarından biri, Müslümanlar gibi gayrimüslimlerin de askerlik yapmaları gereğidir. Ayrıca, Fermanda, eşitlik ilkesinin doğal sonucu olarak zımnîlerin yerel meclislerde temsili konusu düzenlenmiştir. Böylece, Islahat Fermanıyla İslam hukukunda zımnîlerin siyasî haklardan yoksun bırakılması ilkesi kaldırılmış[114] ve yerel yönetimlerde seslerini duyurma olanağı kabul edilmiştir[115].

Osmanlı döneminde, günümüzde siyasî hak kapsamına giren, askerlik hizmetinde bulunma ya da devlet hizmetinde çalışma gibi haklar bakımından zımnîlerin durumu farklıydı. Zımnîler

---

109 ERYILMAZ, s. 11.

110 ERYILMAZ, s. 15.

111 http://tr.wikipedia.org/wiki/Tanzimat_Ferman%C4%B1 (Erişim tarihi: 10.04.2013)

112 Yavuz ERCAN, *Osmanlı Döneminde Gayrimüslimler Kurtuluştan Tazminat'a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Turhan Kitapevi, Ankara 2001, s. 203; BOZKURT, s. 155. 1844 yılından itibaren Dışişleri Bakanlığında çalışan Müslüman ve gayrimüslim oranı ve yıllar içinde gayrimüslim oranın nasıl arttığı konusunda ayrıca bkz Gülnihâl BOZKURT, *Alman-İngiliz Belgelerin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 156.

113 http://tr.wikipedia.org/wiki/Islahat_Ferman%C4%B1 (Erişim tarihi: 10.04.2013)

114 BOZKURT, s. 56-57.

115 BOZKURT, s. 66. Yazara göre, zımnîler Müslüman halkın tepkisinden çekindikleri için, kendilerine sağlanan sosyal ve siyasal eşitlikten gereği gibi yararlanamamışlardır.

Osmanlı ordusunda, sipahilik, topçuluk gibi alanlarda askerlik yaptıkları gibi, özel örgütlerde de askerlik görevinde bulunmuşlardır[116].

Kanun-i Esasi Döneminde[117] siyasî haklar bakımından halkın tamamı eşit tutulmuştur. Bu düzenlemenin günümüz anayasalarından pek bir farkı bulunmamaktaydı. Siyasî eşitlik ve Osmanlılık politikasının bir gereği olarak, gayrimüslimler de ilk Osmanlı Parlamentosunda yer almışlardır. Parlamentonun bir kanadını oluşturan Heyet-i Ayan üyelerinin ¼'ü gayrimüslimdi[118]. Gayrimüslim milletvekilleri *bakan* olarak da görev yapmışlardır[119].

1913 yılına gelindiğinde, Ermeni ve Rum Patrikhaneleri kendi seçtikleri milletvekillerinin Meclis'e kabulü için İttihat ve Terakki Partisini zorlamış, hükümet, patrikhanenin böyle bir yetkisi olmadığı gerekçesi ile öneriyi reddetmiştir. Ancak Ermeni ve Rumlar o kadar ısrar etmişlerdir ki, Ermenilerin 16 milletvekili ile temsili kabul edilmiştir[120].

Lozan Barış Anlaşması[121] ile azınlık statüsü kazanan gayrimüslimler[122], artık vatandaş statüsüne girmiş olmaları nedeniyle, başta siyasî haklar olmak üzere, Osmanlı Devleti döneminde sahip oldukları imtiyazların önemli bir kısmını korumuşlardır. Nitekim, Lozan Barış Anlaşmasının 40. maddesi azınlıkların siyasî haklarını güvence altına alarak, Türk vatandaşı olan gayrimüslim azınlıkların medenî ve siyasî haklardan Müslümanlarla eşit olarak yararlanacaklarını düzenlemektedir.

2- Cumhuriyet Dönemi

a- Anayasal Düzenlemeler

---

116 ERCAN, s. 291-298.

117 http://tr.wikisource.org/wiki/Kanun-u_Esasi (Erişim tarihi: 10.04.2013).

118 ERYILMAZ, s. 91.

119 BOZKURT, s. 155.

120 BOZKURT, s. 205.

121 http://tr.wikisource.org/wiki/Lozan_Bar%C4%B1%C5%9F_Antla%C5%9Fmas%C4%B1. (Erişim tarihi: 10.04.2013).

122 Lozan Barış Antlaşmasının 40. maddesine göre, azınlık, Müslüman olmayanlar olarak belirlenmiş, tüm azınlıklar Türk uyruklu kabul edilmiştir.

aa- 1924 Anayasası[123]

1924 Anayasasının 10. maddesi seçme hakkını, 11. maddesi ise seçilme hakkını düzenlemiştir. 10. maddeye göre, *18 yaşını dolduran her Türk erkek, milletvekili seçimine iştirak etme hakkını haizdir.* Bu hüküm 1934 yılında *yirmi iki yaşını bitiren kadın-erkek her Türk milletvekili seçme hakkını haizdir* şeklinde değiştirilmiştir. 11. maddeye göre ise, *otuz yaşını dolduran her Türk erkek milletvekili seçilmek hakkını haizdir.* Bu hüküm de aynı yıl *otuz yaşını dolduran kadın-erkek her Türk milletvekili seçilebilir* şeklinde değiştirilmiştir[124]. Görüldüğü gibi, en temel siyasî hak olan seçme ve seçilme hakkı, 1924 Anayasasının ilk halinde Türk erkeklerine bahşedilmiş, ancak 1934 değişikliği ile kadınlara da tanınmış bulunmaktadır. Yabancılara ise bu haklar tanınmamıştır.

bb- 1961 Anayasası [125]

1961 Anayasasının dördüncü bölümü *Siyasî Haklar ve Ödevler* başlığını taşımakta ve 55 ilâ 62. maddelerinde bu hak ve ödevler düzenlenmektedir. Buna göre, vatandaşlık, seçme-seçilme, siyasî parti kurma, kamu hizmetlerine girme[126], mal bildiriminde bulunma, vatan hizmeti, vergi ödevi ve dilekçe hakkı siyasî haklar olarak sayılmıştır. Anayasanın bu maddeleri incelendiğinde ise genellikle *vatandaşlar* veya *her Türk* gibi ifadelerin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin, konumuzla ilgili olarak *Seçme ve seçilme hakkı* başlığını taşıyan 55. maddeye göre, *Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına sahiptir*[127] hükmü yer almaktadır.

b- Yasal Düzenlemeler

---

123 RG: 24.04.1924. Sadeleştirilmiş metin için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm (Erişim tarihi: 10.02.2013).

124 Teşkilâtı Esasiye Kanununun 10 ve 11 inci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun: R.G: 11.12.1934- 2877.

125 RG: 20.07.1961-10859

126 1963 yılında Anayasa Mahkemesince iptal edilmeden önce yürürlükte olan Memurin Kanununun 4. maddesi (Z) bendine göre, devlet memuru olabilmenin bir diğer koşulu da yabancı ile evli olmamaktı. Devlet memuru yabancı ile evlenirse istifa etmiş sayılıyordu. Hatta Memurin Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce evli olanlar bile, Dışişleri, Milli Savunma ve Deniz Bakanlıklarında çalıştırılmazlardı. Benzer bir hüküm 1927 tarihli Yedek Subaylar ve Yedek Askeri Memurlar Kanunda da bulunmaktaydı. Yabancılarla evli olanların yedek subay olamayacakları öngörülmekteydi (Gülören TEKİNALP, *Türk Yabancılar Hukuku,* B. 8, Beta Yayınevi, İstanbul 2003, s. 33).

127 *Seçme ve seçilme hakkı* bakımından 1961 Anayasa'nın 55. maddesinde tespit edilen esasların Belediye seçimlerinde de uygulanması gerektiği 15.9.1964 tarihli ve 1963/339 Esas, 1964/61 Karar sayılı Anayasa Mahkemesi kararda belirtilmiştir. Bu suretle Anayasa Mahkemesi vatandaşın kamu hayatına katılmasını siyasî hakkın icabı saymıştır: RG: 17.12.1964-11884.

aa- Ecnebilerin Hukuk ve Vazifeleri Hakkındaki Muvakkat Kanun (EHVK)

EHVK. m.1'e göre, *Mamelek-i Osmaniyede bulunan yabancılar Kanunu Esasi (Anayasanın) ile kavanini sairenin (diğer kanunların) Osmanlılara bahşettiği siyasî ve belediye haklardan istifade edemezler*. Bu madde ile hukukumuzda yabancıların siyasî haklardan yararlanamayacaklarına ilişkin açık bir hüküm kabul edilmiş, siyasî haklar münhasıran Osmanlı tebaasına tanınmıştır.

B- Türk Pozitif Hukukundaki Düzenlemeler

1- 1982 Anayasası ve Siyasî Haklar

1982 Anayasasının dördüncü bölümü *Siyasî Haklar ve Ödevler* başlığını taşımakta ve 66 ilâ 74. maddelerinde bu hak ve ödevler düzenlenmektedir. Buna göre, seçme-seçilme ve siyasî faaliyette bulunma hakları, siyasî parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma, kamu hizmetlerine girme, vatan hizmeti, vergi ödevi, dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı siyasî haklar olarak sayılmıştır.

Anayasanın 67. maddesine göre *Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme ve seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasî parti içinde siyasî faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir*.

Anayasanın 68. maddesinde *Vatandaşlar siyasî parti kurma hakkına sahiptir* ifadesi yer almaktadır.

Anayasanın 70. maddesi kamu hizmetlerine girme hakkını düzenlemektedir ve bu maddeye göre, *her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir*.

Vergi ödevi başlığını taşıyan Anayasanın 73. maddesine göre *herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür*.

Anayasanın 74. maddesine göre, *vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri*

hakkında yetkili makamlara ve TBMM'ne yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Herkes bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir[128].

Görüldüğü gibi 1982 Anayasasında siyasî haklar başlığı altında düzenlenmiş bulunan -vergi hakkı hariç- tüm haklarda *vatandaşlar* veya *her Türk* ibareleri tercih edilmiştir. Anayasa koyucu, kişi hakları ve ödevleri bölümünde olduğu gibi, siyasî haklar ve ödevler kısmında da *herkes* ifadesini kullanıp, yabancıların durumunu yine madde 16'daki sınırlamaya tabi tutabilir; milletlerarası hukuka uygun olarak ve kanunla sınırlama getirilebilmesi ile yetinebilirdi. Ancak bununla yetinilmemiş ve siyasî haklar ve ödevler konusunda genellikle *vatandaşlar* ifadesi kullanılmıştır. O halde, bu durumu nasıl yorumlamak gerekir? Eğer Anayasa koyucu, siyasî haklarda da *herkes* ifadesine yer vermiş olsaydı, yasal bir sınırlama olmadıkça, yabancıların siyasî haklarının bulunduğu sonucuna varmak gerekecekti. Eğer, bu hak sınırlanmak isteniyorsa, o zaman kanun koyucunun Anayasanın 16. maddesinin öngördüğü sınırlar içinde böyle bir sınırlamayı yapması gerekecekti. Ancak, Anayasada siyasî haklarda *herkes* ibaresine yer verilmediği için bu sonuca varmak mümkün değildir. Bu durumda, siyasî haklar ile ilgili anayasa maddeleri yabancılar için ne ifade etmektedir? Anayasa koyucunun siyasî hakları sadece vatandaşlara bahşetmiş olduğu ve yabancılara siyasî hakların yasaklandığı sonucuna varılabilir mi? Yoksa siyasî hakların sadece vatandaşlar için anayasal güvence altına alındığı, yabancıların bu anayasal güvencenin dışında tutulduğu mu anlaşılmalıdır?

Anayasanın siyasî hakları, özellikle seçme ve seçilme hakkını yabancılar için yasaklamadığı; ancak yabancılara siyasî haklar bakımından anayasal güvence tanımadığı kabul edilmelidir. Nitekim Anayasada düzenlenmemiş bir hakkın yasaklanmış olduğu sonucuna varamayacağımızdan, yabancılar için siyasî hakların yasaklandığını söyleyemeyiz. O halde, Anayasanın bu yaklaşımı karşısında, siyasî haklar bakımından şu sonuca varmak uygundur: Vatandaşların siyasî hakları anayasal güvence altına alınmıştır, kanun koyucu anayasanın belirlediği ölçülerin dışına çıkarak vatandaşların siyasî haklarını kısıtlayan düzenlemeler

---

[128] Anayasanın 74. maddesi 2001 yılındaki değişiklikle bugünkü halini almıştır: RG: 17.10.2001-24556 - Mükerrer. Yapılan değişiklik sonucu *karşılıklı olmak koşuluyla yabancılara dilekçe hakkı tanınmıştır*. Hak arama özgürlüğünün bir parçası olan ve kamusal bir hak olan dilekçe hakkının Anayasada siyasî hak başlığı altında düzenlenmiş olmasını talihsizlik olarak gören görüş için bkz. ALTUĞ, s. 99; Bülent ÇİÇEKLİ, *Yabancılar Hukuku,* B. 3, Seçkin Yayınları, Ankara 2012, s. 162. Benzer şekilde, kamu denetçisine başvurma ya da bilgi edinme hakkı da siyasî hak olarak kabul edilmemelidir kanısındayız. Bunun yanı sıra, dilekçe hakkı bakımından Anayasa koyucu yabancılar için karşılıklılık koşulunu ararken, aynı maddede bilgi edinme hakkı ve kamu denetçisine başvurma hakkı konusunda *herkes* terimini kullanmış olması da dikkat çekicidir.

getiremez. Bununla birlikte, yabancılar için böyle bir anayasal güvence bulunmadığından konu ile ilgili düzenleme yapma yetkisi tamamen kanun koyucunun takdirine bırakılmıştır. Kanun koyucu, uygun gördüğü takdirde, siyasî hakları yabancılara, yine uygun gördüğü koşullarda tanıyabilir ve bu durum Anayasaya aykırılık teşkil etmez. Öte yandan, kanun koyucu siyasî hakları, sadece Türk vatandaşlarına hasredip, yabancılara yasaklayabilir. Bu durumda da Anayasaya aykırılık söz konusu olmayacaktır.

2- Yasal Düzenlemeler

a- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu[129]

6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu 4 Nisan 2013 tarihinde kabul edilmiştir. Kanunun 42. maddesinde uzun dönem ikamet izni düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, *Türkiye'de kesintisiz en az sekiz yıl ikamet izniyle kalmış olan ya da Göç Politikaları Kurulunun belirlediği şartlara uyan yabancılara, Bakanlığın onayıyla valilikler tarafından süresiz ikamet izni verilir*. Kanunun 44. maddesi de uzun dönem ikamet izninin sağladığı hakları düzenlemektedir. Bu maddeye göre, *uzun dönem ikamet izni bulunan yabancılar; askerlik yapma yükümlülüğü, seçme ve seçilme, kamu görevlerine girme, muaf olarak araç ithal etme ve özel kanunlardaki düzenlemeler hariç, sosyal güvenliğe ilişkin kazanılmış hakları saklı kalmak ve bu hakların kullanımında ilgili mevzuat hükümlerine tabi olmak şartıyla, Türk vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanırlar.* Görüldüğü gibi, Kanuna göre uzun dönem ikamet izni olan yabancılar dahi seçme seçilme hakkından yararlanamayacaklardır.

b- Siyasî Partiler Kanunu[130]

22.04.1983 tarihli 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanununun 5. maddesi *Siyasî Parti Kurma* başlığını taşımaktadır ve bu maddeye göre, *Vatandaşlar siyasî parti kurma hakkına sahiptirler*.

Kanunun 6. maddesi *üye olma ve üyelikten çekilme hakkı*nı düzenlemektedir. Bu maddeye göre, *her Türk vatandaşı, kanunda ve parti tüzüğünde gösterilen şartlara ve usullere göre siyasî partilere üye olma ve dilediği anda üyelikten çekilme hakkına sahiptir.*

---

129 RG: 11.04.2013-28615.

130 RG: 24.4.1983-18027.

Kanunun *Siyasî Partilere Üye Olma* başlıklı 11. maddesinde ise üye olma koşulları düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, o*n sekiz yaşını dolduran, medenî ve siyasî hakları kullanma ehliyetine sahip bulunan her Türk vatandaşı bir siyasî partiye üye olabilir.*

c- Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun[131]

26 Nisan 1961 tarihinde kabul edilen Kanunun 6. maddesi *seçmen* başlığını taşımaktadır ve bu maddeye göre, *on sekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahiptir*.

d- Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun[132]

Kanunun *Seçilme Yeterliliği* başlığını taşıyan 9. maddesi *Milletvekili Seçimi Kanunu*na atıf yapmaktadır. Buna göre Kanunda belirtilen sakıncaları taşımamak şartıyla, yirmi beş yaşını dolduran *her Türk vatandaşı* belediye başkanlığına, il genel meclisi ve belediye meclisi üyeliğine seçilebilir. Görüldüğü gibi, belediyelerde bazı üst düzey görevler için de Türk vatandaşı olma koşulu aranmaktadır.

e- Belediye Kanunu[133]

Belediye Kanununa göre, belde sakinleri beldenin hemşehrileridir. Hemşehrinin konumu özel olarak Kanunun 13. maddesinde, *Hemşehri Hukuku* başlığı altında düzenlenmiştir. Maddeye göre, *Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır.* Görüldüğü gibi, Belediyeler Kanunu hemşehri statüsünün tanınmasında vatandaş-yabancı ayrımı yapmamış, genellik eşitlik ilkesini benimsemiştir[134]. Hemşehri olabilmek için beldede ikamet etme koşulu yeterli olup[135], bu koşulu yerine getiren yabancılara belediye karar ve hizmetlerine katılma hakkı tanınmıştır. Kanımızca bu düzenleme özellikle yerel düzeyde yabancılara seçme hakkı tanınmasının yolunu açan ilk adım olarak değerlendirilebilir.

---

131 RG: 2.5.1961-10796.

132 RG: 18.01.1984-18285.

133 RG: 13.07.2005-25874.

134 1930 tarihli Mülga Belediye Kanunu m. 13'e göre, hemşehri olabilmek için Türk vatandaşı olmak koşulu aranmaktaydı. Maddeye göre, *Her Türk, nüfus kütüğüne yerli olarak yazıldığı beldenin hemşerisidir*.

135 Benzer bir düzenleme Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Hayatına Katılma Sözleşmesinde (bkz. I. C-6) kabul edilmiştir. Sözleşmeye göre yerleşik yabancı olabilmek için herhangi bir süre koşulu öngörülmemiş, ülkede yasal olarak ikamet ediyor olmak yeterli görülmüştür (m.2).

f- Devlet Memurları Kanunu[136]

Tarihsel sürece baktığımızda, pek çok ülke bakımından, yabancıların memur olmaları ile ilgili yaklaşım günümüz anlayışından farklıdır. Nitekim geçmişte memuriyet, hükümdara hizmet anlamına geldiği için yabancılar tarafından yapılmasında hiçbir sakınca bulunmamaktaydı. Günümüz demokrasilerinde, kamu hizmetinin toplum adına ifa ediliyor olması anlayışı kabul edildiği için, söz konusu hizmetin toplumun üyesi olarak kabul edilmeyen bir yabancı tarafından yerine getirilmesine pek sıcak bakılmadığı söylenebilir[137].

657 sayılı Devlet Memurları Kanununa göre memur olabilmek için Türk vatandaşı olma koşulu bulunmaktadır. Ancak Kanunda sayılan belirli hallerde sözleşmeli olarak yabancıların çalıştırılabileceği kabul edilmiştir. Aynı esas Yüksek Öğretim Kanunu'nda[138] da kabul edilmiştir. Anayasa'nın 70. maddesi ile kamu hizmetlerinde çalışma hakkı vatandaşlar için güvence altına alınmış, yabancılar bakımından herhangi bir hükme yer verilmeyip, düzenleme yapma yetkisi kanun koyucuya bırakılmıştır. Nitekim kanun koyucu yabancıların zorunlu hallerde sözleşme ile kamu hizmetlerinde istihdam edilebilecekleri yönünde bir düzenleme yapmıştır. Başka bir anlatımla, Anayasanın 70. maddesindeki *her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir* şeklindeki düzenlemeye rağmen, yabancıların kamu hizmetlerinde çalışabilecekleri hükmü Devlet Memurları Kanununda yer almaktadır ve bu hüküm Anayasaya aykırılık teşkil etmemektedir.

Devlet Memurları Kanununun *İstihdam Şekilleri* başlığını taşıyan 4. maddesine göre, *Kamu hizmetleri; memurlar, sözleşmeli personel, geçici personel ve işçiler eliyle gördürülür.* Maddenin (A) bendinde memur[139], (B) bendinde ise sözleşmeli personel (C) bendinde geçici

---

136 RG: 23.07.1965-12056.

137 Geçmişte hükümdarların ordusu yabancı askerlerden de oluşabilirdi. Hâlbuki günümüz demokratik cumhuriyetinde ordu bir anlamda silahlanmış milleti temsil ettiğinden, yabancıların asker olarak orduya alınması da tereddütsüz kabul edilebilecek bir husus değildir, dolayısıyla yabancıların bir devletin ordusuna alınmayacağı görüşü hâkimdir (ALTUĞ, s. 93).

138 RG: 06.11.1981-17506.

139 Mevcut kuruluş biçimine bakılmaksızın, Devlet ve diğer kamu tüzel kişiliklerince genel idare esaslarına göre yürütülen aslî ve sürekli kamu hizmetlerini ifa ile görevlendirilenler, bu Kanunun uygulanmasında memur sayılır. Yukarıdaki tanımlananlar dışındaki kurumlarda genel politika tespiti, araştırma, planlama, programlama, yönetim ve denetim gibi işlerde görevli ve yetkili olanlar da memur sayılır.

personel[140], (D) fıkrasında işçi[141] tanımı yapılmıştır. Yabancının çalıştırılabileceğine ilişkin düzenleme sözleşmeli personelin düzenlendiği (B) bendidir. Buna göre, *yabancı uyrukluların; tarihi belge ve eski harflerle yazılmış arşiv kayıtlarını değerlendirenlerin mütercimlerin; tercümanların… zorunlu hallerde sözleşme ile istihdamları caizdir.*

3- Türk Hukukundaki Görüşler-Pozitif Düzenlemenin Değerlendirilmesi-Yöntem ve Olası Çözüm Önerileri

Türk doktrininde siyasî haklar konusunda vatandaş ile yabancı ayrımı yapılmaması gerektiğini savunan görüşler bulunduğu gibi, siyasî hakları kullanmak için vatandaşlığın temel şart olduğu, yabancıların bu haklardan yararlanmalarının mümkün olmadığı yönünde görüşler de bulunmaktadır.

Siyasî haklar alanında vatandaş ile yabancının eşitliği prensibinin geçerli olması gerektiğini savunan görüş, siyasî hakların vatandaşa tahsis edilmiş olmasının amaca uygun olmadığını, Batı Avrupa ülkelerinin sosyal gerçeklere uyabilmek amacı ile yabancıların yerel yönetimlere katılmalarını kabul ettiğini gerekçe gösterirken, Türkiye'nin siyasî haklar alanında henüz aynı düzeye ulaşamadığı sonucuna varmaktadır[142].

Diğer görüş, Anayasadaki siyasî hakları kullanabilmek için vatandaş olmanın ön koşul olduğunu, dolayısıyla yabancıların siyasî haklardan yararlanmalarının mümkün bulunmadığını ileri sürerek[143] egemenliğin sadece vatandaşlara özel olduğunu ve yabancıların siyasal hakları bulunmadığını savunmaktadır[144]. Bu görüş sahipleri, bu durumun bazı

---

140 Bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Dairesinin ve Maliye Bakanlığının görüşlerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilen görevlerde ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kimselerdir.

141 (A), (B) ve (C) fıkralarında belirtilenler dışında kalan ve ilgili mevzuatı gereğince tahsis edilen sürekli işçi kadrolarında belirsiz süreli iş sözleşmeleriyle çalıştırılan sürekli işçiler ile mevsimlik veya kampanya işlerinde ya da orman yangınıyla mücadele hizmetlerinde ilgili mevzuatına göre geçici iş pozisyonlarında altı aydan az olmak üzere belirli süreli iş sözleşmeleriyle çalıştırılan geçici işçilerdir.

142 GÖĞER, s. 47.

143 BERKİ, s. 172-173; ALTUĞ, s. 99; ÇELİKEL, Aysel/GELGEL (ÖZTEKİN), Günseli: *Yabancılar Hukuku,* B. 18, Beta Yayınevi, İstanbul 2012, s. 278 vd.

144 ALTUĞ, s. 93.

istisnalarının olabileceğini, nitekim kamu hizmetine katılma hususunda vatandaşlık şartına ilişkin bazı istisnaların yasalarda yer aldığını ifade etmektedir[145].

Tüm bu tartışmalara rağmen siyasî hakların, özellikle seçme ve seçilme hakkının günümüz pozitif hukukunda vatandaşlara tahsis edildiği bir gerçektir. Bununla birlikte, konu ile ilgili açıklamaların bir bütünlük arz etmesi için Türk hukuku bakımından iki hususun tartışılması gerektiği düşüncesindeyiz. Bunlardan ilki, siyasî haklardan faydalanma olanağının sadece vatandaşlara tanındığı ilkesinin mutlak nitelik taşıyıp taşımadığı ve dolayısıyla yerel seçimlerde yabancılara oy kullanma hakkı tanınmasının mümkün olup olamayacağı; ikincisi ise, seçme hakkı konusunda yerel idarelerin durumudur[146].

Anayasada siyasî hakların vatandaşlar bakımından güvence altına alınarak, Türk vatandaşlarının siyasî haklarının kanun koyucu tarafından, anayasanın koyduğu sınırları aşan bir şekilde sınırlanmasının ve/veya yasaklanmasının önlendiği, yabancılar bakımından ise siyasî hakların anayasal düzeyde yasaklanmadığı, konunun kanun koyucunun takdirine bırakıldığı yönündeki yukarıda da ifade etmiş bulunduğumuz yaklaşımımızdan hareketle; Anayasada siyasî hakların vatandaşlara bahşedilmiş olduğu, başka bir ifade ile siyasî hakların sadece vatandaşlara özgü olması gerektiği yönündeki mutlak anlayışın isabetli olmadığı düşüncesindeyiz. Anayasada kamu hizmetlerine katılmada aranan *vatandaş olma* şartının, ilgili kanunlarda bazı istisnalarının bulunması da, bu yaklaşımın isabetli olduğunun kanıtlarından biridir. Nitekim Devlet Memurları Kanununun 4. maddesi ve Yüksek Öğrenim Kanununun 34. maddesinde bu yönde istisnalar bulunmaktadır. Zira Anayasanın 70. maddesindeki kamu hizmetlerine girmede Türk vatandaşı olma şartı çeşitli kısıtlamaları haklı gösterse bile, yabancıların kamu hizmetlerine hiçbir şekilde katılamayacakları anlamına gelmemektedir.

Yerel idareler konusuna gelince, Göğer'e göre, yerel idareler devletin aslî organlarından sayılmamaktadır[147]. Siyasî haklardan yararlanarak devletin organlarının belirlenişini iki kısma ayırmak mümkündür. Bu ayrımın esası devletin aslî ve fer'î organlarının belirlenişidir. Devletin aslî organlarının belirlenişine ilişkin siyasî faaliyetlere yabancının katılmamasını haklı görmek mümkündür. Devletin fer'î organlarının belirlenmesine ilişkin faaliyetlerde ise

145 TEKİNALP, s. 34-35.

146 GÖĞER, s. 47.

147 GÖĞER, s. 48.

yabancılara yer verilmelidir. Yabancılar da vatandaşlar gibi devletin fer'î organlarına ilişkin siyasî haklardan faydalanmalıdır[148].

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bazı ülkeler, belli şartları yerine getiren yabancıların yerel seçimlere katılmaları ve oy kullanmalarını kabul etmekte[149], özellikle AB ülkelerinde bu konudaki gelişmeler dikkat çekmektedir. Türk Doktrinde, hâkim görüş olmamakla birlikte, ülkede sürekli ikamet tezkeresine sahip olan yabancıların devletin fer'î organlarından olan yerel idarelerin seçimlerine katılması gerektiği, yabancının sürekli olarak ikamet ettiği bölgenin sorunlarını en az vatandaş kadar bilebileceği, yerel idarenin hizmetlerinden yabancıların da faydalanabilmesi gerektiği, dolayısıyla yabancılara sınırlı da olsa siyasî hak tanınması gerektiği savunulmaktadır[150]

Bir ülkede yerel seçimlerde yabancılara seçme hakkı tanınması konusu gündeme geldiğinde izlenmesi gereken yönteme gelince; bu hak tabandan yayılan halk hareketi sonucunda, yerel düzeyde kıvılcımlanmalı ve yasal düzenleme yapılması ihtiyacını vurgulamalıdır[151]. Bu ihtiyacın karşılanmasında öncelikle hedef kitle belirlenmeli ve istatistikî verilere ulaşılmalıdır. Elbette, tabandan yayılan bu talep ve hareket, gerçekçi beklentileri de karşılamak durumundadır[152]. Bunun yanı sıra, hangi yabancılara bu hakkın tanınacağı da açıkça belirlenmelidir. Başka bir anlatımla, hangi koşulları yerine getiren yabancının bu hakka sahip

---

148 GÖĞER, s. 53-54. Nitekim İskandinav ülkelerinde 1984 yılından itibaren *Serbest Yerel Yönetim (Free Local Government)* adı altında deneyimlenen reform programı da bu görüşü destekler niteliktedir. İsveç'te ortaya atılan bu program daha sonra Danimarka, Norveç ve Finlandiya'da da uygulanmaya başlanmıştır. Bir grup araştırmacının *serbest belediye* görüşünü ortaya atması ile başlayan programın amacı, yerel idarelerin (belediyelerin) belirli devlet düzenlemelerinden hariç tutulduğu takdirde ne olacağını görmekti. Bu tecrübe sürecine katılan yerel yönetimlerin sayısı artırıldı, daha sonra kabul edilen bir kanun ile artırıldı ve süresi de uzatıldı. Sürenin sonunda hükümetin hazırlattığı bir raporda serbest yerel yönetim tecrübesinin kalkınma ve yerel yönetim faaliyetlerinde çok önemli roller oynadığı ve yeni düşüncelere katkıda bulunduğu sonucuna varıldı. Bu uygulama Norveç, Danimarka ve Finlandiya'da uygulamaya konuldu: İskandinav ülkelerinde *Serbest Yerel Yönetim* deneyimleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. KALABALIK, Halil: *Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku Teori-Uygulama,* Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005, s. 180-182.

149 Bu konudaki gelişmeler günümüzdeki boyutlarına ulaşmadan önce dahi, Türk doktrininde GÖĞER tarafından söz konusu gelişmelerden bahsedilerek, en azından yerel seçimler bakımından yabancılara seçme hakkı tanımanın gereği üzerinde durulmuştur (GÖĞER, s. 47).

150 GÖĞER, s. 54.

151 Yapılan bir ankete göre, Türkiye'deki yerel seçimlerde yabancıların yerel seçimlerde oy kullanma isteği %26 iken, %66.8'i oy kullanmak istememektedir. %7.2'lik dilim ise yanıt vermemiştir. Oranın düşük olmasının nedeni, ülkeye henüz gelmiş yabancıların seçimlerde doğabilecek gerilimli ortama katılmak istemedikleri şeklinde yorumlanmaktadır (Zerrin TOPRAK, *Yabancı Emekli Yerleşiklerin Yerelde Kamusal Hayata Katılım İstekliliği ve Yerel Hakla İlişkileri (Antalya İçin Bir Yaklaşım),* Yönetim Bilimleri Dergisi, C. 7, S. 2, 2009, s. 124-125).

152 HARPER-HO, s. 511.

olacağı sorusunun yanıtlanması gerekir. Bu koşullar ikamet tezkeresinin süresi ve türü, ilgilinin seçme hakkına sahip olacağı ülkenin vatandaşlığını kazanma iradesinin bulunması, karşılıklılık ilkesinin gerçekleştirilmesi olabilir. Genel kabul gören görüşe göre, ikamet etme koşulu, yabancının *kalıcı* olduğuna ve o ülke ile güçlü bir bağı bulunduğuna karine teşkil eder. Yabancının sadakatine karar vermenin en adîl yolu da bu karine olabilir[153].

Yabancılara seçme hakkı verilmesi konusu tartışılmaya başlandığında yapılması gereken bir diğer hususun da, konu ile ilgili verilerin toplanması olduğu ifade edilmektedir[154]. Bu nedenle, yabancıların ülkeye göç eğilimi gerekli bilgilerin başında gelmekle birlikte, bunun tek başına yeterli olmadığı, ülkede ya da bölgede ikamet eden yabancı sayısı ile vatandaşlık kazanmak için müracaat eden yabancı sayısının da belirlenmesi gerektiği ve bunun toplam nüfusa oranın tespit edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Ayrıca, yabancı nüfusun hangi ülke ve etnik orijinli olduğunun tespitinin de yararlı olacağı savunulmaktadır[155]. Türk hukuku bakımından da bu tür ön çalışmaların gerekli olduğu düşüncesine katılmakla birlikte, ayrıca, yabancı kaynaklarda kullanılan *resident aliens* yerleşik yabancı olarak çevirebileceğimiz kavramın Türk yabancılar hukukuna dâhil edilmesinin yararlı olacağını, yerleşik yabancının bu tür çalışmalarda temel kriterlerden biri olarak kullanılabileceğini düşünüyoruz[156]. Öte yandan, Türkiye'nin, Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Hayatına Katılma Sözleşmesine taraf olmasının da bu konuda atılacak önemli bir adım olduğu kanısındayız.

Yabancılara seçme hakkı tanımayı düşünen bir ülkenin sistemini çok iyi kurması gerekir. Şöyle ki, her şeyden önce, hangi seçmenlerin yerel düzeyde seçme hakkına sahip olduğunu tanımlayacak bir sistem kurulmalı ve yabancıların seçmen olma koşulları açıkça belirlenmelidir[157]. İkinci olarak, yabancıların seçme hakkını birden fazla bölgede kullanmalarını önleyecek tedbirler alınmalı, böylelikle çift oy kullanmanın önüne

153 HARPER-HO, s. 511-512.

154 HARPER-HO, s. 513.

155 HARPER-HO, s. 513-514.

156 Uluslararası Strateji Araştırma Kurumu (USAK) tarafından hazırlanan Yerleşik Yabancıları Raporunda yerleşik yabancının tanımı şu şekilde yapılmıştır: Daha önce Türkiye'de ikamet etmedikleri ve TC vatandaşı olmadıkları halde, hayatlarının belli bir döneminde Türkiye'ye yerleşen, Türkiye'de taşınmaz mal edinen veya uzun süreliğine kiralayan ve yılın en azından yarıdan fazlasını Türkiye'de geçiren kimselerdir: USAK, Yerleşik Yabancıların Türk Toplumuna Entegrasyonu, 2008, s. 13: http://www.usak.org.tr//dosyalar/rapor/0PDO9qYBIcxEANhUqyqCcVtZLBFeXp.pdf (Erişim tarihi: 10.02.2013).

157 HARPER-HO, s. 515.

geçilmelidir. Ayrıca, yabancıların seçme hakkını kullanmaları kesinlikle isteğe bağlı olmalı, zorunlu olmamalıdır. Nitekim bazı devletler, kendi vatandaşlarının başka bir ülkede oy kullanmasına ya da seçme hakkına sahip olmasına olanak vermeyebilir. Bu nedenden dolayı yabancının seçme hakkını kullanmasının zorunlu olmadığının vurgulanması önem arz etmektedir [158].

SONUÇ

Milletlerarası Hukuk bakımından yabancılara siyasî hak tanınıp tanınmayacağı, tanınacaksa bu hakkın kapsamının ne olacağı konusunda emredici bir hüküm bulunmamaktadır. Devletler bu konuda düzenleme yapma konusunda münhasır yetkiyi haizdirler.

Yabancılara siyasî hak tanınması konusunda ortaya atılan görüşler incelendiğinde, yabancıların siyasî haklara sahip olması ile ilgili görüşlerin esasen insan hakları açısından sağlam temellere dayandığını düşünüyoruz. Bununla birlikte, karşıt görüşte olanların endişelerini de tamamen göz ardı etmemek gerekir. Mevcut Türk pozitif hukukunun yabancılara siyasî hakları tanımamış olmasının, özellikle yabancıların yoğun olarak yaşadığı bölgeler bakımından, onların yönetildikleri fakat yönetime katılamadıkları şeklinde bir sonuca yol açması nedeniyle, adîl olmadığı ve insan hakları ile bağdaşmadığı kanaatindeyiz. Nitekim ülkemize *yerleşik yabancılar* olarak adlandırabileceğimiz ve büyük çoğunluğunu emekli yabancıların oluşturduğu bir kesim bulunmaktadır. Yerleşik yabancıların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde bu ihtiyaç her geçen gün artarak hissedilmekte ve günümüz koşullarını zorlamaktadır. O nedenle, yabancıların özellikle yerel seçimlerde oy kullanmasının yolu açılmalı, ancak bu yapılırken sistem çok iyi hazırlanmalıdır.

Seçme hakkının vatandaşlara tanınan bir ayrıcalık değil, bir insan hakkı olduğu gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.

---

158 HARPER-HO, s. 515.

Kaynakça

ALTUĞ, Yılmaz: *Yabancıların Hukukî Durumu,* B. 3, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1968.

ARİSTOTELES: *Politika,* B. 5, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

BAUBÖCK, Rainer: *Expansive Citizenship-Voting beyond Territory and Membership*, Political Science and Politics, Vol. 38, S. 4, 2005, s. 683-687.

BENHABİB, Seyla: *The Rights of Others. Aliens, Residents and Citizens*, Conference on 'Migrants, Nations and Citizenship', Crassh 2004, s. 1-30.

BERKİ, Osman Fazıl: *Türkiye'de Yabancılar Hukuku,* AÜHFD. C. 12, S. 1-2, 1955, s. 172-200.

Black's Law Dictionary, "*Political Rights",* B. 8, Thomsan West, USA 2004.

BORCHARD, M. Edwin: *The Diplomatic Protection of Citizens Abroad, or the Law of International Claims,* Columbia University New York 1914. http://archive.org/stream/diplomaticprotec00borcrich#page/504/mode/2up

BOZKURT, Gülnihâl: *Alman-İngiliz Belgelerin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

CARENS, Joseph S, *Citizenship and Civil Society: What Rights for Residents*? Eds: Randall Hansen and Patrick Weil, *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the US and Europe: The Reinvention of Citizenship*, Berghahn Books, Oxford 2002, s. 100-118.

CARTER, Caroline: *The Righs to Vote for Non-Resident Citizens: Considered Through the Example of East Timor,* Texas International Law Journal, Vol. 46, 2011, s. 655-674.

COGAN, Jacob Katz: *The Look Within: Property, Capacity, and Suffrage in Nineteenth-Century America,* The Yale Law Journal, Vol. 107, 1977, s. 473-498.

ÇELİKEL, Aysel/GELGEL (ÖZTEKİN), Günseli: *Yabancılar Hukuku,* B. 18, Beta Yayınevi, İstanbul 2012.

ÇİÇEKLİ, Bülent: *Yabancılar Hukuku,* B. 3, Seçkin Yayınları, Ankara 2012.

EARNEST, C. David: *Old Nations New Voters - Nationalism, Transnationalism and Democracy in the Era of Global Migration*, State University of New York Press, Albany 2008.

EARNEST, C. David: *Political Incorporation and Historical Institutionalism: A Comparison of the Netherlands, Germany and Belqium* (Political Incorporation) http://ww2.odu.edu/~dearnest/pdfs/Earnest_ISA_2005_Final.PDF

ERCAN, Yavuz: *Osmanlı Döneminde Gayrimüslimler Kurtuluştan Tazminat'a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Turhan Kitapevi, Ankara 2001.

EREM, Faruk: *Siyasî Haklara Karşı İşlenen Suçlar*, AÜHFD, C. 8, S. 1-2, 1951, s. 73-89.

ERYILMAZ, Bilal: *Osmanlı Devletin'de Millet Sistemi,* Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992.

EVANS, A. C.: *European Citizenship,* The Modern Law Review, Vol. 45, 1982, s. 497-515 (European Citizenship).

EVANS, A.C.*: The Political Status of Aliens in International Law, Municipal Law and European Community Law,* International and Comperative Law, Vol. 30, 1981, s. 20-41.

GÖĞER, Erdoğan: *Yabancılar Hukuku,* B. 2, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.

GROENENDİJK, Kees: *Local Voting Rights for Non-Nationals in Europe: What We Know and What We Need to Learn*, Migration Policy Institute, 2008, s. 1-18.

HAMMAR, T: *Citizenship: Membership of a Nation and of a State,* International Migration, Vol. 24, 2009, s. 735-748. http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2435.1986.tb01006.x/pdf.

HARPER-HO, Virginia: *Noncitizen Voting Rigths: The History, the Law and Current Prospects for Change,* Immigration and Nationality Law Review, Vol. 21, 2000, s. 477-528.

HAYDUK, Ronald: *Democracy for All: Restoring Immigrant Voting Rights in the United States,* Routledge Taylor & Francis Group, New York 2006.

HAYDUK, Ronald: *Democracy for All: Restoring Immigrant Voting Rights in the US, New Political Science*, Vol. 26, 2004, s. 500-523 (Voting Rights in the US).

HÜKÜM, Uğur: *Yabancıya Oy Hakkı*, 2011, http://haber.sol.org.tr/yazarlar/ugur-hukum/yabanciya-oy-hakki-49232.

KALABALIK, Halil: *Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku Teori-Uygulama,* Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005.

LARDY, Heather: *Citizenship and the Right to Vote,* Oxford Journal of Legal Studies, Vol. 17, 1997, s. 75-100.

LISZT, Franz von: *Völkerrecht*, B. 9, Berlin 1918.

ÖZTÜRK, Necla: *Avrupa Konseyi Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Hayatına Katılma Sözleşmesi Çerçevesinde Danışma Kurulları Oluşturulması: Alanya Yabancılar Meclisi,* Akdeniz İİBF Dergisi, C. 13, S. 25, Mart 2013, s.223-241.

PORTER, Kirk Harold : *A History of Suffrage in the United States,* University of Chicago Press, Chicago 1918. http://archive.org/stream/historyofsuffrag00portrich#page/n7/mode/2up

ROSBERG, M. Gerald: *General Constitutional Considerations* "*Aliens and Equal Protection: Why Not the Right fo Vote?",* Immigration and Nationality Law Review, Vol. 2, 1978-1979, s. 79-123.

TEKİNALP, Gülören: *Türk Yabancılar Hukuku,* B.8, Beta Yayınevi, İstanbul 2004.

TIBURCIO, Carmen: *The Human Rights of Aliens under Intenational and Comperative Law*, The Hague, Boston, London 2001.

TOPRAK, Zerrin: *Yabancı Emekli Yerleşiklerin Yerelde Kamusal Hayata Katılım İstekliliği ve Yerel Hakla İlişkileri (Antalya İçin Bir Yaklaşım),* Yönetim Bilimleri Dergisi, C. 7, S. 2, 2009, s. 99-137.

TUĞLACI, Pars: *Ekonomi ve Hukuk Terimleri Sözlüğü (İngilizce-Türkçe),* B. 4, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.

TUNG, R. Ko-Chih: *Voting Rights for Aliens Residents-Who Wants It?,* International Migration Review, Vol. 19, 1985, s. 451-467.

WALDRAUCH, Harald: *Electoral Rights for Foreign Nationals: A Comparative Overview of Regulations in 36 Countries*, European Centre for Social Welfare Policy and Research, s. 1-32; Bhttps://digitalcollections.anu.edu.au/bitstream/1885/41780/3/waldrauch_paper.pdf.

YONTAR, İbrahim Güray: *Avrupa Konseyi Kararlarında Yerleşik Yabancıların Yerel Düzeyde Seçme ve Seçilme Hakları*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2011.

İnternet Adresleri:

http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=144&CM=&DF=&CL=ENG

http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=144&CL=ENG

http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/html/144.htm

http://en.wikipedia.org/wiki/Bustamante_Code

http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi

http://tr.wikipedia.org/wiki/Islahat_Ferman%C4%B1

http://tr.wikipedia.org/wiki/Tanzimat_Ferman%C4%B1

http://tr.wikisource.org/wiki/Kanun-u_Esasi

http://tr.wikisource.org/wiki/Lozan_Bar%C4%B1%C5%9F_Antla%C5%9Fmas%C4%B1.
http://www.jstor.org/stable/2213101?seq=2

http://www.migm.gov.tr/AvrupaKonseyi/144.pdf

http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm

http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf

http://www.tilj.org/content/journal/46/num3/Carter655.pdf

http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflisoz/bm1.html

http://www.usak.org.tr//dosyalar/rapor/0PDO9qYBIcxEANhUqyqCcVtZLBFeXp.pdf